

הופעת "אצולת השירות" בישוב היהודי בארץ-ישראל – זרעם של משה שרת ורעיו לתנועת הפועלים*

א.

בניגוד לסברה רווחת, לא הושג מעמד הבכורה של העילית הפועלית על-ידי מנהיג כריזמטי יחיד. השגת מעמד זה התאפשרה רק אחרי גיבוש מפלגות פועליות שבסיסן העיקרי היה בארץ-ישראל.¹ יתר על כן, מעמד זה היה תולדת פעולתה של הנהגה קולקטיבית קואליציונית, שהונחתה על-יד מצע אידיאולוגי שגובש ונוסח בדרך של פשרות בין זרמים שונים בתנועת העבודה. הנהגה זו בנתה בהדרגה מוסדות פוליטיים וכלכליים, והשתמשה בעוצמה שהושגה באמצעותם במאבקים הפנימיים ובמאבקים עם מפלגות ומחנות מתנגדים ומתחרים.² להשגת ההגמוניה בתנועה הציונית ובישוב תרמה איסטרטגיה פוליטית המוכרת היטב מן ההיסטוריה של חברות ומדינות הטרוגניות אירופאיות קטנות. עיקרה של איסטרטגיה זו היא יצירת מחנה חברתי-פוליטי מלוכד, מאורגן וממושמע היטב. בחברות אלה מקימות קבוצות תרבותיות, או מפלגות דתיות ומעמדיות, את המחנות הפוליטיים

* המאמר הזה מבוסס על (וכולל קטעים משני פרקים מן) הביוגרפיה הפוליטית של משה שרת שאני עוסק בהכנתה לדפוס. המחקר לצורך זה התבצע בסיוע "המכון ליהדות זמננו" באוניברסיטה העברית, ועל כך אני מודה למנהליו וראשיו של המכון. כמו כן ברצוני להודות לד"ר גדליה יוגב, לפרופ' גבריאל כהן, לפרופ' ישראל קולת ולפרופ' אניטה שפירא על ההערות לכתב-היד.

1. ראה יונתן שפירא, אחדות-העבודה ההיסטורית, תל אביב 1975 (במיוחד עמ' 77–102, 149–200); יוסף גורני, אחדות העבודה 1919–1930, תל-אביב 1973 (להלן: גורני); דן הורוביץ ומשה ליסק, מישוב למדינה, תל אביב 1978 (להלן: הורוביץ וליסק), [במיוחד עמ' 27–147]. רק צרוף השקפותיהם של מחברים אלה עשוי ליצור תמונה שלמה ובלתי מוטית של "ההגמוניה" של תנועת העבודה.
2. הורוביץ וליסק, עמ' 89–147; ע. גוטמן, "מפלגות ומחנות – יציבות ושנוי", בתוך מ. ליסק וע. גוטמן (עורכים) המערכת הפוליטית הישראלית, תל אביב 1977, עמ' 155–170.

האלה מתוך כוונה לספק את כל הצרכים האידיאולוגיים, החברתיים, הכלכליים והפוליטיים של החברים המצטרפים למחנה. בתמורה להרגשת ההשתייכות האישית והאידיאולוגית, בתמורה להרגשת ההשתתפות בבניין חברה טובה יותר, ובתמורה לשירותים הכלכליים והחברתיים שהפרט מקבל מן המחנה, נדרשת ממנו נאמנות רבה, נכונות לשרת את המחנה ולקבל את ציווייו העיקריים בקשר לפעילות בתחום הפוליטי, הכלכלי והחברתי.³ כללי התנהגות ופעולה אלה חלים על כל המצטרפים למחנה, כולל אלה המיועדים לתפקידי הנהגה בכירים.

תנועת העבודה הארצישראלית החלה בהקמת מחנה כזה על כל מוסדותיו אחרי מלחמת-העולם הראשונה. למרות שמפלגות הפועלים הצעירות (אחדות-העבודה והפועל-הצעיר) המשיכו להתקיים בנפרד, הן שיתפו פעולה בהקמת מוסדות המחנה הפועלי, ובעיקר בהקמת המכשיר הכלכלי והחברתי המרכזי של המחנה – "הסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל". באמצעות תהליך איטי שתחילתו עם העליה השלישית (שהגיעה לאחר מלחמת העולם-הראשונה), כבשה הנהגת תנועת העבודה את העמדות של ההנהגה "הבעל-בית" בתנועה הציונית.⁴ תנועת העבודה שאפה והובילה ליצירת אוריינטציה חדשה לתנועה הציונית: היא דרשה להעדיף את היסודות הפלשתינוצנטריים באידיאולוגיה הציונית. היא תבעה כי מבחינה אידיאולוגית ומעשית תועמד ארץ-ישראל במרכז המעשה הציוני.⁵ בוני תנועת הפועלים הפלשתינוצנטרית ומנהיגיה גדלו והתחנכו מחוץ לארץ-ישראל והיגרו עם גלי העליה השניה והשלישית.⁶ הווה אומר, ההכרה הפוליטית הראשונית של מנהיגים אלה עוצבה עוד מחוץ לארץ-ישראל. אישיותם של ברל כצנלסון (שהיה "בלתי מפלגתי"), דוד בן-גוריון, יצחק

3. K. McRae (ed), *Consociational Democracy*, Toronto 1974; B. Barry "Political Accommodation and Consociational Democracy", *British Journal of Political Science*, 5 (1975), pp. 477–504; M.O. Heisler and R.B. Kvatik "Patterns of European Politics" in M.O. Heisler, (ed) *Politics in Europe*, New York 1974, pp. 27–90.

4. א. רובינשטיין "מישוב למדינה: מוסדות ומפלגות", בתוך ב. אליאב (עורך) הישוב בימי הבית הלאומי, ירושלים 1976, עמ' 140–150; זאב לקויר, תולדות הציונות, תל אביב תשל"ד (להלן: לקויר), עמ' 360–370; י. גולדשטיין, מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תל אביב 1975, עמ' 15–42.

5. לקויר, עמ' 360–370; גורני.

6. הורוביץ וליסק, עמ' 147–179; ש.נ. אייזנשטדט, החברה הישראלית, ירושלים תשכ"ז, פרק ג'.

בן־צבי ויצחק טבנקין (פועלי־ציון), יוסף אהרונוביץ, יוסף שפרינצק וחיים ארלוזורוב (הפועל־הצעיר) עוצבה באירופה. ההשקפות הראשונות של קבוצת המנהיגים הזו דפוסי־הפעולה הפוליטים שהורגלו בהם עוצבו תוך מאבק עם רעיונות בולשביקיים, סוציאליסטיים ולאומיים שרווחו בחברה הגויית מחד גיסא, ועם הלכּי־רוח ומסורות שהיו אופייניים לעם היהודי בתחילת המאה העשרים מאידך גיסא. לעובדות ביוגרפיות־פוליטיות אלה היתה השפעה על עיצוב המערכת החברתית והפוליטית בארץ־ישראל, ובמיוחד על התפתחות תנועת העבודה. מנהיגי העליה השניה היו מעורבים במאבקים פוליטיים שהיו למעשה המשכן של מחלוקות שהיו אופייניות למצב ברחוב היהודי בחוץ־לארץ.

כאשר המנהיגים שהגיעו לארץ בעליה השניה הניחו את היסודות להתארגנות הפוליטית הכלכלית של תנועת העבודה, כבר גדל בארץ דור חדש, שלימים יצאו מתוכו כמה מנהיגים בולטים של תנועת העבודה. נכונותם של הצעירים האלה לפעול למען הישוב, הרגשות הלאומיים שהניעו אותם להקדיש את מרצם לשירות הישוב, והחרדה לגורלו של הבית הלאומי, לא נפלו בעוצמתם מן הדחפים שהניעו את מנהיגי העליה השניה. עם זאת, היו לקבוצה הארצישראלית סימני היכר מובהקים משלה: האישים האלה התחנכו בארץ־ישראל; תקופת ההתבגרות וההתגבשות האישית והפוליטית שלהם עברה עליהם בארץ־ישראל; יתר על כן, הם השתייכו למשפחות שמעיקרו של דבר היו קרובות למרכז הפוליטי המתגבש בישוב החדש בארץ־ישראל. הם לא באו מבתי פרולטריום, או ממשפחות שניצבו בפריפריה הפוליטית הישובית, אלא מתוך המעמד הבינוני. כאשר מביאים בחשבון את אופי החינוך בישוב לפני מלחמת־העולם הראשונה, את הרקע המשפחתי שלהם, ואת העובדה כי באותם ימים היו מפלגות הפועלים עדיין זעירות, הרי שדרכם אל הנהגת תנועת העבודה דורשת הסבר. מטרתו המרכזית של מאמר זה היא בדיקת הרקע האישי והסביבתי של פלג העלית הפועלית שחבריו גדלו בארץ־ישראל, ובחינת השלבים הראשונים של דרכם הפוליטית עד שהגיעו לעמדות הנהגה.

כדי למלא מטרה זו של המאמר, יש צורך לבחון את דרכי גיוס הקבוצה, את השקפותיה ואת דפוסי־התנהגותם הפוליטיים של המנהיגים הצעירים, לא רק בהקשר הישובי אלא בהקשר הרחב יותר של התנועה הציונית; שהרי בתהליך השגת ההגמוניה של תנועת העבודה בישוב בארץ־ישראל, ושל הישוב בתנועה הציונית, הפכו כמה מן המנהיגים האלה מאישים זוטרים של תנועת העבודה למנהיגים בכירים של התנועה הציונית כולה.

ברובד הנהגה הציונית והישובית שבו עוסק המאמר נמצא קבוצה מגוונת

של אישים ממחנות פוליטיים וממפלגות שונות כמו: אליהו גולומב, משה שרתוק (שרת), אליעזר קפלן ואחרים. המאמר מבקש לטעון כי זו היתה "אצולת השירות" של התנועה הציונית ושל הישוב, כלומר, שאלמנט השירות היה מרכזי לגבי התפיסה והפעולה הפוליטית של בני הרובד הזה והשפיע מאוד על המאפיינים השונים שלו. בהקשר זה תיבדקנה הסיבות לעובדה כי קבוצה זו היתה בעיקרה בלתי־כריזמטית, ושלא הצמיחה הוגים פוליטיים ואידיאולוגיים בולטים. עם זאת, מסתבר כי מנהיגים אלה קבעו סטנדרטים לפעולה הפוליטית והדיפלומטית של התנועה הציונית ושל הישוב. לפיכך יש להעריך מדוע וכיצד הם הפכו ל"ביצועיסטים" הראשונים. כאן נשתדל לענות על השאלה אם הדבר נבע ממשתנים אישיים, מנטיות פוליטיות מודעות, או מדפוס גיוס וקואופטציה על־ידי ההנהגה הוותיקה יותר של תנועת העבודה. בהקשר זה יוסברו המקורות לנאמנות הפוליטית הרבה למחנות שבהם גדלו, ואת המשמעת והנכונות לשאת בתפקידים שהוטלו עליהם בבחינת "צו התנועה". כמו כן תיבדק ההנחה כי מנהיגי הרובד הזה לא נמנעו ממאבקים פוליטיים ומעימותים חריפים ולא הפכו לחסידים שוטים של המנהיגים הבכירים מהם, או לבעלי אמונה עיוורת בדוקטרינות המפלגתיות. אולם, כך יטען המאמר, הם ראו בשירות למחנה הפוליטי, ובאמצעותו בשירות ללאום, את עיקר יעודם ושליחותם. בכך – ולא בחלוציות הקשורה להתיישבות חקלאית, למשל – הם ראו את עיסוקם ועניינם המרכזי.

מבחינת החשיבות אשר יוחסה לאלמנט השירות, היתה ההדגשה המירבית על הפעולה הפוליטית המעשית ולא על העיון הפוליטי המופשט; מבחינות אישיות וקבוצתיות מייצגים אליהו גולומב ומשה שרתוק היטב את הקבוצה הזו, ולפיכך יתמקד המאמר בהם.

ב.

דרכם הפוליטית של רבים ממנהיגי התנועה הציונית והישוב עוצבה תוך הינתקות מהסביבה הקרובה של ילדותם, וביחוד מבתי הוריהם. מנהיגים אלה כפרו במנהגי הסביבה היהודית המסורתית והסתלקו במודע מאורח החיים שלה. מתוך סביבה שבדרך־כלל לא אהדה את הדרך הציונית הם הגיעו לאמונה שלימה באידיאולוגיה זו ובצורך לפעול באינטנסיביות למען מימוש הרעיונות הפוליטיים שלה. זה היה הדפוס שאיפייין את דרכם של רבים מבין המנהיגים הציוניים וראשי הישוב, שרכשו את עיקר השכלתם וחינוכם הפוליטי בגולה ורק אחר־כך היגרו לארץ־ישראל. חיים וייצמן, א.ד. גורדון, דוד בן־גוריון, איש איש בתורו, ניתקו את עצמם מסביבתם הראשונית ויצאו

לקרוא תגר על המקובלות החברתיות והפוליטיות.⁷ הניתוק הזה היה ניסיון מחשל לגביהם. ניסיון זה הכשירם לקראת המאבקים הפוליטיים טעוני המתח הגבוה שהיה עליהם לנהל בשלבים מאוחרים יותר בחייהם הציבוריים. דרכם הפוליטית של אליהו גולומב ומשה שרתוק לא התנהלה על-פי דפוס זה. אדרבא, בית ההורים והישוב הקטן בארץ-ישראל של ראשית המאה העשרים היוו לגביהם משענות איתנות בתהליך התבגרותם האישית והפוליטית. בית ההורים, בתי-הספר שלמדו בהם והנהגת "הישוב החדש", עודדו אותם לעלות על נתיב שעיקרו שירות מתמשך ובלתי-מתפשר ללאום. יחד עם זאת, לא המשפחה, ההורים, או בתי-הספר הם שעיצבו את ההשקפות הפוליטיות של הצעירים ואת השתייכותם הפוליטית-ארגונית; הגורם שקבע יותר מכל את השתייכותם הפוליטית ואת השקפותיהם היתה קבוצה ראשונית אחרת – "קבוצת השווים" (Peer Group), זו קבוצת החברים הקרובים מימי הגימנסיה.⁸

כאשר בחרו בפעילות ציבורית, ולמען הציבור, כעיסוק עיקרי בתקופת הבחרות ובתקופת הבגרות המשיכו אליהו גולומב, דב הוז ומשה שרתוק את הנטייה להתנדבות ולשירות אשר איפיינו את הוריהם. אולם, שעה שהתנדד-בות והשירות היו חלק ממסורת משפחתית, הרי הצטרפותם לתנועת העבודה היתה בגדר שבירה של מסורת אבות.

דרכו של אליהו גולומב לארץ-ישראל, לגימנסיה "הרצליה", ולבסוף לתנועת העבודה, היתה אופיינית לדרכם של כמה מן האישים שברובד העלית שבו עוסק מאמר זה. הוא נולד בפלך גרודנה שבפולין בשנת 1893 לאביו נפתלי, שהיה בעל טחנת-קמח אמיד. אליהו גולומב למד בחדר ובגימנסיה רוסית. בתקופה זו בא במגע עם מהפכנים רוסיים, למד את ספרות המהפכה, ובאותה עת עצמה קיים גם קשרים עם מנהיגי ההגנה העצמית היהודית שבאיזור. כבר בתקופה מוקדמת זו נתגלו נטיותיו לפעילות התנדבותית בשירות הציבור. בשנת 1909 נשלח לארץ-ישראל כדי ללמוד בגימנסיה שהוקמה זה לא כבר. הוא התקבל למחלקה החמישית, ואף שהיה מבוגר מעט משאר התלמידים, נקלט היטב בחברתם והפך לאישיות מקובלת עליהם. התלמידים הצעירים ממנו התרשמו מנסינו הפוליטי ומידיעתו בנושאי המהפכה הרוסית וההגנה היהודית. אביו עלה לארץ-ישראל כעבור שנתיים בקירוב. הוא עסק ברכישת קרקע בשביל אגודה ציונית של בני עירו,

7. ח. וייצמן, מסה ומעש, תל-אביב תש"ט.

8. ראה וידויו של מ. שרת, ביומן מדיני, תל-אביב 1971, ב' (להלן: שרת, יומן מדיני), עמ'

ולפרנסת משפחתו רכש לעצמו טחנת־קמח ביפו. אליהו גולומב הצעיר הועסק בטחנה זו בזמן לימודיו בגימנסיה וסייע בידי המשפחה בניהול העסק. אביו נפטר בשנת 1914 ואליהו, ששהה אז בדגניה, נאלץ לעזוב את הקבוצה ולחזור לתל־אביב כדי לנהל את הטחנה. עובדות אלה קבעו, במידה רבה, את נתיב התפתחותו הפוליטית.

אביו של משה שרתוק – יעקוב צ'רטוק (שרתוק)⁹ נתפס לציונות תחת השפעת הלם הפרעות ברוסיה בראשית שנות השמונים של המאה התשע־עשרה.¹⁰ אז נשבע אמונים לשירות העם היהודי ולפעולה שתמנע את הישנותם של האירועים הטראומטיים ההם. מאז ראה בחידוש החיים הלאומיים בארץ־ישראל את הפתרון היחיד לבעיות העם היהודי. בכוח הדחף העצום שנוצר אצלו באותה תקופה הוא הצטרף לתנועה הצעירה בל"ו. הוא עלה לארץ־ישראל בתחילת 1882, ובכך הקדים אף את עליית הקבוצה העיקרית של הביל"ויים. לאחר שהות קצרה במקווה־ישראל, ראשון־לציון ובפתח־תקוה עבר לירושלים. הוא וביל"ויים אחרים יסדו שם את אגודת "שיבת החרש והמסגר", שמטרתה היתה לעודד את המלאכה ולאזן דווקא את החקלאות. במסגרת האגודה גם קיווה לרכוש לעצמו מקצוע מכובד ומועיל למפעל התקומה היהודית בארץ־ישראל – חריטה בעץ. נפתולים אלה היו רק ראשיתה של שורת עיסוקים ארוכה שאיפיינה את חייו של יעקב שרתוק. מחמת אכזבה אידיאולוגית מביל"ו ובעקב התנאים הקשים ששררו אז בארץ, הוא "ירד" לרוסיה, כמו רבים אחרים מקרב העליה הראשונה. הוא טרח להסביר למיודעיו כי יחזור לארץ־ישראל לאחר שיתבסס מבחינה כלכלית ולאחר שישא לו אשה כלבבו.¹¹ לאחר לבטים וגלגולים נוספים השתקע יעקב שרתוק בחרסון, עשה שם חייל מבחינה כלכלית ונשא לאשה את פניה לב שגילתה מעשיות בגישה ובמעשה. בחרסון המשיך בעסקנות למען הציבור, לא חדל מכתובה בעיתונות היהודית, וממעורבות בענייני הקהילה המקומית. עם זאת לא התעמעה כמיהתו לארץ־ישראל. ואכן, ב־1906 שב ועלה לארץ־ישראל בלוויית משפחות אחיו זאב שרתוק וגיסו ברוך קטינסקי. בעלייתו השניה של יעקב שרתוק לארץ־ישראל, אשר התרחשה בעצם ימי

9. על מקור השם ראה מ. שרת, יומן אישי, תל־אביב, 1978, ז' (להלן: שרת, יומן אישי), עמ' 1966.
10. שרת, יומן אישי, עמ' 1957–1965, 1978; ראה ערך י. שרתוק אצל ד. תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו; שולמית לסקוב, הביל"ויים, ירושלים תשל"ט (להלן: לסקוב), עמ' 44–45, 53.
11. שרת, יומן אישי, עמ' 1966–1978; לסקוב, עמ' 90–91, 132–136, 197–199.

"העליה השנייה", היגרו עמו לארץ רעייתו פניה, בניו משה ויהודה ובנותיו רבקה, עדה וגאולה. מאז היה יעקב שרתוק לאיש עסקים, למתרגם מעברית לרוסית, למבקר ספרות עברית, לעיתונאי ולעסקן ציבור בישוב הקטן. הוא התפרסם עלידי ויכוחים בינו ובין בן-יהודה מעל דפי "ההשקפה", ובכתב פולמוס שפירסם על שימוש שלא כהלכה בהון הלאומי בארץ-ישראל, בבית-חרושת שבו היה שותף. יעקב שרתוק, שהיה חלש בגופו, עמד במרכז הווייתה של משפחתו.¹² הוא קבע את הנורמות המוסריות והחברתיות של בני המשפחה ואת דפוסי החיים היומיומיים. בני המשפחה רכשו לאב כבוד רב אך לא יראה. האם, שהיתה בעלת גישה פרגמטית יותר, היתה המוציאה והמביאה בענייני הפרנסה, אך, סדרי הבית נכוננו כדי להתיר ליעקב שרתוק לעסוק בעניינים שעמדו ברומו של העולם היהודי ושל הישוב הקטן בארץ-ישראל. ביתו של יעקב שרתוק היה תמיד הומה פעילות ציבורית וספרותית והילדים הושפעו ממנה לא מעט. כשיקים משה שרתוק את ביתו הוא, יונהג דפוס יחסים דומה גם במשפחתו. בשנות חייו האחרונות של יעקב שרתוק השקיעה המשפחה, שלא היתה משופעת בהכנסות, מאמצים רבים להבטיח את רווחתם של משה שרתוק ושל אחיו ואחיותיו. המשפחה השתדלה ליצור תנאים מתאימים לטיפוח כשרונותיהם אשר התגלו בשלב מוקדם. המשפחה קיוותה כי יגיעו להישגים גדולים בלימודים וכי יבחרו בקריירה אקדמאית. כשהסתלק האב לעולמו הועמד משה שרתוק במרכז מעייניה של המשפחה. האהבה, הכבוד והתמיכה אשר הוענקו לאב, כמו הועתקו וכוונו לבן הבכור.¹³

האווירה בבית ההורים היתה "בעל-בתית", ציונית וחלוצית. בבית שימשו כאחת התרבות היהודית, הרוסית והארצישראלית. עובדות אלה וכן מרכזיות מקומו של האב בחיי המשפחה ובחיי משה שרתוק הצעיר והתמיכה והעידוד אשר אפפו את הצעיר המוכשר מראשית דרכו, הם שקבעו את אופיו. בכך נקבעו גם כמה ציוני-דרך ראשונים במסלול הארוך שעבר עד שהגיע למעמד של מנהיג בכיר בתנועת העבודה בארץ-ישראל. אליהו גולומב, משה שרתוק וחבריהם לספסל הלימודים במחזור הראשון של גימנסיה "הרצליה" לא נחשפו לתלאות שהיו כרוכות בהתקוממות נגד הסביבה החברתית המיידית. יחד עם זאת, חסרו את הניסיון המחשל של עצמאות בגיל הנעורים והבחרות. התוצאה היתה שבשלבם הראשונים של פעילותם הפוליטית הם חסרו את

12. שרת, יומן אישי, עמ' 1984-1985; לסקוב, עמ' 416-420.

13. ראיון עם יהודה שרת, מארס 1974.

הנוקשות והקשיחות אשר איפיינו מנהיגים אחרים בתנועה הציונית הסוציאליסטית, מנהיגים שגדלו והתחנכו בתנאים שונים. לאחר עלייתם השניה של יעקב שרתוק ומשפחתו לארץ-ישראל הם התיישבו בכפר ערבי בקרבת רמאללה על דרך ירושלים-שכם בעין-סיניה. האחווה וניהול טחנת-הקמח שחכרו מבן משפחת חוסייני נעשו לחלק מן המיתוס המשפחתי והישובי. החיים בכפר הערבי שהיה מרוחק מירושלים קטעו את חוק לימודיהם הסדיר של משה ויהודה שרתוק ושל בנות המשפחה. עד להגירת המשפחה לארץ-ישראל בשנת 1906 למד משה שרתוק ב"חדר מתוקן" בחרסון שאביו היה בין מייסדיו. כמו אליהו גולומב למד גם שרתוק הצעיר בבית-ספר רוסי מתוקן בחרסון. אף-על-פי-כן, בחרסון היה משה שרתוק צעיר מכדי להיות מושפע מהשקפות פוליטיות שרווחו אז בחברה הרוסית או ברחוב היהודי שם. תהליך ההכשרה הפוליטית שלו התרחש כולו בארץ-ישראל של שלהי השלטון העות'מני.¹⁴ בתקופה זו הדרדר השלטון העות'מני, התרחשה מהפכת התורכים הצעירים, הושמו הגבלות על התפתחות הישוב בארץ-ישראל והופיעו ניצני הלאומיות הערבית הפלשתית-נאית. בקצרה, מעת שמשפחת שרתוק היגרה לארץ-ישראל ועד לכיבוש הארץ בידי הבריטים עברו עליה כל הנסיונות הקשים שעברו על הישוב כולו.¹⁵

לשהותה של משפחת שרתוק בעין-סיניה נודעה השפעה רבה לא רק על היווצרות המיתוס המשפחתי. החיים שם השפיעו על התפתחות השקפותיו של משה שרתוק בנוגע ליחסי יהודים-ערבים ולקונפליקט שהלך והתגלע בין שתי הקהילות. בתקופה זו רכש משה שרתוק יסוד מוצק של ידיעת השפה הערבית, ידידי-משפחה ערביים אחדים, והיכרות מקרוב עם הפולקלור הערבי. בשתי שנים אלה שבהן נודמנה למשה שרתוק האפשרות של היכרות מקרוב עם אורח-החיים של חלק מן הקהילה הערבית-פלשתית-נאית התגבשו חלק מהשקפותיו הפוליטיות. ההבדל התרבותי בין משפחת המהגרים הציונית-חלוצית מרוסיה ומשפחות האפנדים והפלאחים הערביים היה מהמם. ההבדלים התרבותיים העמוקים התבלטו לא רק מן ההשוואה בין מסורות ומנהגי המשפחה היהודית מחד גיסא, ומנהגי השכנים מאידך גיסא; ההכרה כי קיים שוני תרבותי שורשי בין החברה היהודית החדשה בארץ-ישראל

14. ציונה רבאו, בתל-אביב על החולות, תל-אביב 1973; שרת, יומן אישי, עמ' 1966, 1979, 1983; ראיון עם יהודה שרת.

15. שרת, יומן אישי, עמ' 1984-1988.

והחברה הערבית המסורתית הוכפלה ושולשה במגעים הפוליטיים והחברתיים יים הממוסדים בין שתי הקבוצות הלאומיות.

כאן יש לתקן דימוי שדבק בשרתוק שלא בצדק. הכרת השוני בין תרבות המהגרים היהודיים שרצו להקים חברה חדשה בארץ-ישראל ובין ערביי המקום השפיעה על השקפות שרתוק בדבר הסכסוך היהודי-ערבי בדרך שונה מזו שמייחסים לו. ההיכרות עם הערבים הביאה אותו להשקפה ברורה וקבועה בדבר שורשיות הקונפליקט. על בסיס דיאגנוזה פסימית זו הוא הסיק מסקנות משלו בדבר חוסר-התקווה לפתרון מהיר וכוללני של הסכסוך. מסקנה דומה הסיקו גם מנהיגים ארצישראליים וישראלים אחרים אשר, כמו שרתוק, נחשפו למגעים ישירים עם ערביי ארץ-ישראל. המסקנות הפוליטיות המעשיות בדבר הצורך הדחוף במיתון הסכסוך, שנחפש ככלתי-ניתן לפתרון, התגבשו מאוחר יותר והושפעו ממקורות נוספים. אולם הכרת שורשי הסכסוך נקנתה על-ידי שרתוק עוד באותה תקופה מוקדמת בחייו, שבה הוא נחשף להיכרות קרובה עם החברה הערבית הארצישראלית.¹⁶

מעיקרו של דבר החליטה משפחת שרתוק לנסות ולהיאחז בעין-סינייה מתוך שיקולי פרנסה, ולא רק משיקולים אידיאולוגיים. בחיי משפחה זו, כמו בחייהן של משפחות אחרות בישוב דאז, שימשו שתי מערכות שיקולים אלה תמיד בערבוביה ללא אפשרות של הפרדה. כשלנו של ניסיון ההיאחזות בעין-סינייה נבע מקשיי הסתגלות תרבותיים וחברתיים, וגם מחוסר הצלחה כלכלית. ההכנסות הצפויות מעיבוד האחוזה, ניהול טחנת-הקמח ובית-הבד לא התממשו. המקורות הכלכליים של המשפחה הלכו והדלדלו וגרמו למחסור וללחץ פסיכולוגי.¹⁷ בדיעבד הסתבר כי השהות בכפר הערבי, שהיה מנותק מהישוב היהודי, היתה קשה לכל – להורים, לדודים ולילדים. בגלל קשיי

16. ביטוי מוקדם למסקנות הפוליטיות של שרתוק בדבר יחסי יהודים-ערבים בארץ-ישראל מצוי במכתב ששלח מלונדון לבן-גוריון בשנת 1921. במכתב זה הגיב שרתוק על תוכניתו של בן-גוריון לכינון מוסדות משותפים ליהודים ולערבים. שרתוק ביקר את הטענות שרווח בשורות אחדות-העבודה ואשר עליו הסתמכה תוכניתו של בן-גוריון. לפי טענות זה הופרע שיתוף-הפעולה בין היהודים והערבים רק על-ידי השיטה הפיאודלית למחצה בחברה הערבית. אלמלא קיומם של האפנדים והאינטרסים שלהם, אפשר היה כביכול להגיע לשיתוף-פעולה בין שתי החברות. לפי שרתוק היוו הערבים הפלשתינאים חברה אשר הודרכה על-ידי "אינסטינקטים של גזע ולאום, כוח השפה, קדושת המסורת, תוקף האינרציה." ומכאן מסקנתו בקשר לתוכניתו של בן-גוריון: "אל נתברך עוד כי 'זו הדרך'. עוד אין דרך, ומי יודע אם ישנה כזו בכלל." (שרתוק אל בן-גוריון, 24.9.1921, ארכיון העבודה, תיק IV/104).

17. שרת, יומן אישי, עמ' 1988.

העבודה שהיתה למעלה מכוחותיהם של בני המשפחה, בגלל ההכנסה המועטת והבידוד החברתי, עקרה המשפחה מן הכפר וחזרה להשתקע בסביבה יהודית. בשנת 1908, לאחר שהתברר כשלון עין-סינייה, חזרה איפוא המשפחה לסביבה מוכרת ובטוחה יותר – ל"עיר"¹⁸. החזרה לסביבה העירונית הפגישה את משה שרתוק עם דפוסי ההתארגנות החברתית והתרבותית החדשים שהתפתחו במרכזים העירוניים של ה"שוב החדש". משה שרתוק שבאותה תקופה היה בן-מצוות, נקלע לחברה שמקום חיותה הטבעי היה העיר, ולא המושבות או ההתיישבות החקלאית הקולקטיבית. העיר היתה ה־milieu הטבעי שלו ושל חבריו הקרובים.

יעקב שרתוק, שבהיותו חבר "שיבת החרש והמסגר" נכווה מישיבתו בירושלים, העדיף לקבוע את מקום מושבה החדש של משפחתו ביפו.¹⁹ באותה תקופה התרבו יהודי יפו, אך העיר המעורבת הזו לא היתה משופעת בתנאי דיור הולמים או בשירותים נאותים. דברים אלה הכבידו מאוד על חייהן של המשפחות היהודיות האמידות שחיפשו מפלט ביפו. כמעט בלית ברירה נאלצו בני ובנות המשפחה לחבוש את ספסל הלימודים בבית-הספר לבנות ביפו. בית-ספר זה, שהיה מקובל מאוד על "האצולה" היהודית בעיר, לא הטביע חותם תרבותי או פוליטי במשה שרתוק, מה גם שתקופת הלימודים שם היתה קצרה – כשנה אחת; בנוסף לכך, עוצמת ההתנסות העתידה בגימנסיה "הרצליה" מחתה כליל את רישומו של בית-הספר ביפו.

לא עברו ימים רבים ומשפחת שרתוק עקרה שוב ממקומה ביפו. הפעם בחר יעקב שרתוק לתקוע יתד ב"אחוות בית", השכונה היהודית החדשה שהוקמה מצפון ליפו ושנהפכה לימים לתל-אביב. נראה כי בעת קבלת ההחלטה לעקור לתל-אביב היו השיקולים האידיאולוגיים הלאומיים רק משניים. השיקולים המידיים לגבי חינוך הילדים, פרנסה ודיור היו בעלי משקל רב יותר. כמו במשפחות אחרות של מהגרים יהודיים לארץ-ישראל – גם במשפחת שרתוק היתה מצויה מזיגה של פרגמטיזם וחלוציות שהודרכו על-ידי אידיאליזם ציוני עמוק. אווירה זו יצרה את היסודות הפסיכו-חברתיים לשילוב היתודי של אידיאליזם ופרגמטיזם אשר משה שרתוק עתיד להצטיין בו. מזיגה זו איפיינה גם אחרים מבני הדור השני למתיישבי תל-אביב. מבחינה זו אין ספק כי "העירוניים" היו שונים מן הדור השני והשלישי במושבות בארץ-ישראל.

18. שם, עמ' 1987–1988.

19. שם, עמ' 1968–1975.

ג.

בשנת 1909, כאשר משפחת שרתוק השתקעה באחוות-בית, התעוררה שוב שאלת חינוך הבנים והבנות. כיוון שבתחילה לא נתן יעקב שרתוק אמון בחידושים של הגימנסיה "הרצליה", הוא לא שש להפקיד את חינוך בניו ובנותיו בידי מורי בית-הספר שנוסד רק בשנת 1908.²⁰ יעקב שרתוק לא היה בודד בחשדנותו ובהיסוסיו כלפי המוסד החינוכי הצעיר וכלפי מנהליו ומוריו. אמת, הגימנסיה היתה בעלת יומרות רבות ליצירת דור חדש בעל דמות שונה – דור בעל תודעה לאומית, חזור אהבת ארץ-ישראל ונכון לקריאה לשרת את הלאום המתעורר; אך בשנת 1909 עדיין עשתה הגימנסיה רק את צעדיה הראשונים בשדה החינוך. אי אפשר היה להתעלם מן הפער בין המטרות הגבוהות שהוצבו לבין ההישגים המיידים.

לפני הקמת הגימנסיה ובשנים הראשונות לפעולתה, הפגינו מורים ותיקים מבתי-ספר אחרים בארץ-ישראל (ובמיוחד מורי בית-הספר לבנות ביפו ובית-הספר העממי בראשון-לציון) את מורת-רוחם מרעיון הקמתה. מחנכים אלה לא נמנו עם חסידי דרכו של מייסד הגימנסיה, ד"ר יהודה לייב מטמון-כהן. טענתם העיקרית של המתנגדים היתה כי ראוי שמוסד חינוכי על-יסודי בארץ-ישראל יתפתח לאט ובזיקה למוסדות החינוכיים הקיימים. הם העדיפו כי גימנסיה עברית, שהיה צפוי כי תהיה סמוכה (באופן חלקי לפחות) על כספי הציבור, תקום כהמשך אורגני של אחד מבתי-הספר היסודיים הקיימים. לאור טיעונים אלה והמחלוקת שהתגלעה סביב הגימנסיה, נמנעו משפחות רבות מן "האצולה" היפואית – כמו משפחות גוטמן, גרזובסקי, קרצ'בסקי, אדלר ושרתוק – מלהפקיד את חינוך בניהם בידי הגימנסיה הצעירה. אך לאחר שהוקמה הגימנסיה והובטחו לה תומכים ממנהיגי הישוב והתנועה הציונית דאז, כמו מנחם שיינקין, ד"ר חיסין וד"ר ארתור רופין, שינו המתנגדים את טעמם. כאשר הסתבר להם כי אישים כאלה הצטרפו לשורות פטרוני הגימנסיה וסייעו לפיתוחה הפכו גם הם לחסידיה. כמה מן החסידים החדשים החלו לסייע למוסד הצעיר באופן פעיל.²¹ לאחר שחל השינוי ביחס הפרנסים והציבור, נשלחו גם בני ובנות משפחת שרתוק ללמוד שם. משה שרתוק התקבל לכיתה העליונה במחזור הראשון. ובאותו זמן אנו מוצאים את האב – יעקב שרתוק – מכהן כחבר בוועד הציבורי שפיקח על הגימנסיה בשנותיה הראשונות.²²

20. ראיון עם יהודה שרת.

21. בן-יהודה, סיפורה של הגימנסיה הרצליה, תל-אביב 1970 (להלן: בן-יהודה), עמ' 37.

22. שרת, יומן אישי, עמ' 1984–1985.

מייסדי הגימנסיה, מנהליה ומוריה הראשונים השתבחו בכך שהמוסד הצעיר הפך למרכז של תל-אביב במונח ידוע, ותרם לבניינה של "העיר העברית הראשונה". הם טענו כי הגימנסיה נהפכה לאבן-שואבת למתיישבים פוטנציאליים באחוזת-בית ולציר התרבותי המרכזי בעיר, ואכן מסביב לציר זה התנהלו אחר-כך חייה של תל-אביב הקטנה. הגימנסיה הוסיפה להרגשה כי תל-אביב נהפכה כביכול לכרך גדול. חלק מהשתבחות עצמית זו, ומן המיתוס שהיה כרוך בה ושהתפתח ממנה היה אולי מוגזם. אולם אין ספק כי הגימנסיה ריחקה את דמיונם של ציונים רבים בארץ-ישראל ובתפוצות; היא הניעה משפחות רבות לשלוח את בניהן ללמוד בתל-אביב, ובעקבות הבנים שנקלטו בגימנסיה באו לעיתים גם הוריהם. בכך היתה תרומת הגימנסיה לבניין הישוב שרירה וקייימת. משנה לשנה התרחב המוסד, ולא מעט בזכות תלמידים כאלה. לגימנסיה היתה השפעה גם על היבטים אחרים בחיי הקהילה הקטנה, כגון התפתחות הכלכלה והבניין.

בין אלה אשר נשלחו ללמוד בגימנסיה היה כאמור גם אליהו גולומב.²³ הוא קורב על-ידי בני משפחת שרתוק ורכש את חיבתו והערכתו של יעקב שרתוק. לימים, כשמילא גולומב תפקיד מרכזי בתהליך גיבוש קבוצת העלית שבה אנו עוסקים כאן, הוא השפיע גם על דרכו הפוליטית של משה שרתוק. בהתחלה גילה כלפיו שרתוק הצעיר יחס אמביוולנטי: הוא הרגיש כי אליהו גולומב זכה בהוקרת אביו בגלל בגרותו, חוכמתו ותושייתו, ולמרות יותר משמץ קנאה שעורר בו הדבר, ראה שרתוק באליהו גולומב חבר בכיר, מסור ונאמן,²⁴ ומעל לכל ראה בו מורה-דרך בתחום הפוליטי. תחת השפעתו של גולומב יגיע משה שרתוק לחברות באחדות-העבודה.

לפני מלחמת-העולם הראשונה לא היו הגימנסיה, מנהליה ומוריה מזוהים עם תנועת הפועלים על מפלגותיה. אומנם נכון כי אחד ממייסדיה ומנהלה הראשון של הגימנסיה, ד"ר יהודה לייב מטמן-כהן, היה חבר בפועל-ציון, אחת משתי מפלגות הפועלים הקטנות בארץ-ישראל. אך המייסדים והמורים האחרים של הגימנסיה – ד"ר חיים בוגרשוב וד"ר בן-ציון מוסינזון – היו ממנהיגי הסקטור האזרחי בתל-אביב וכישוב כולו. אם נבחן את הרכב חבר המורים ונטיותיהם הפוליטיות, ואת המוצא המעמדי של התלמידים, נמצא כי בשנותיה הראשונות היתה הגימנסיה בית-אולפנא בעל נטיות ליברליות. היא השתבחה באוריינטציה לאומית מתונה וברצון להנהיג חידושים בדרכי

23. א. גולומב, חביון עוז, תל-אביב 1950 (להלן: גולומב) עמ' 7, 30–31.

24. ראיון עם יהודה שרת: שרתוק אל ברל כצנלסון, 29.1.1931, ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ), A. 245/66 II.

ההוראה. הגימנסיה הוקמה כדי לחנך בני אמידים ובני המעמד הבינוני ולא דווקא בני פועלים. כיוון שהגימנסיה היתה מוסד פרטי, שזכה רק לתמיכה חלקית ממקורות ציבוריים, התחייבו הורי התלמידים בתשלום שכר-לימוד גבוה יחסית. תשלומים אלה ודאי לא היו לפי יכולתם של הפועלים בארץ-ישראל באותם ימים.²⁵ הדבר הביא לכך שאוכלוסיית התלמידים תהיה הומוגנית מבחינת המוצא החברתי והמעמד הכלכלי. עם זאת, הניסוי החינוכי בגימנסיה עורר הדים רבים וחיוביים בקרב קבוצות רחבות בגולה ובישוב. הניסוי עורר את דמיונם של הורים רבים והניעם לחשוב כי למרות הקשיים הגדולים של הימים האחרונים לשלטון התורכים בארץ-ישראל, הישוב היהודי היכה שורשים ועומד על רגליו. הגימנסיה נהפכה למקור גאווה ולמוקד משיכה ל"עמך" ולמנהיגות הציונית והישונית כאחד. ראשי הציבור ביקרו בה, שותחו עם מוריה ותלמידיה, התלמידים נבחנו ועודדו על ידי חיים נחמן ביאליק, מנחם אוסישקין, הברון רוטשילד, והתייעצו בקשר לזרעם באישים כמו ד"ר ארתור רופין וד"ר חיסין.²⁶

כדי להדוף את הביקורת (שלפעמים היתה מרושעת) שהוטחה כנגדה במשך השנים הראשונות לקיומה, ומתוך הרגשה עמוקה של שליחות לאומית וחינוכית, השקיעה הגימנסיה מאמצים גדולים בתלמידי המחזורים הראשונים. באותם ימים ראשונים ביקשה הנהלת המוסד להעמיק את ההישגים הלימודיים של חניכיה. הכוונה היתה להכשירם כיאות להמשך לימודיהם באוניברסיטאות אירופיות. כמו במוסדות-חינוך דומים, נתפס מספר התלמידים אשר עמדו בבחינות הסיום כמודד החשוב להצלחת המוסד. להשגת מטרה זו כווננו מאמצי המורים והתלמידים כאחד.²⁷ פעילויות חוץ-לימודיות, כמו פעילות פוליטית, הועמדו במקום משני בסדר העדיפויות של הגימנסיה בתקופה הראשונה. בניגוד לדימוי שהיה לה, שימשה הגימנסיה למעשה כמבדדת מפני פעילות פוליטית ולא כמוליכת זרמים פוליטיים. המקור העיקרי לתחושת היעוד שמורי הגימנסיה רצו להדביק בחניכיהם נבע מההתלהבות ושיכרון העשייה הראשוני בתל-אביב הצעירה.²⁸ הדבר נבע גם מהכרת-תודה לתמיכה המוסרית אשר הוענקה לגימנסיה על-ידי אישים ומוסדות ציוניים. לבד מכמה עקרונות חינוכיים ליברליים-לאומיים לא גיבשה הגימנסיה אידיאולוגיה ברורה, כגון זו אשר איפיינה לימים את בתי-הספר של זרם

25. עדותו של דוד זכאי, המכון ליהדות ומנו, האוניברסיטה העברית בירושלים (73).

26. גולומב, עמ' 9.

27. ראיון עם ב. בן-יהודה, יוני 1973.

28. גולומב, עמ' 9.

העובדים, או את בית־הספר הריאלי בחיפה. בעיניהם של בוגרי המחזור הראשון של הגימנסיה נצטייר בית־ספרם באופן שונה מהתדמית המקובלת שלו. הם חשבו כי הגימנסיה שאפה להכשיר דור קנאי לשפה העברית, דור שיאהב את הארץ ואת נופיה, דור מסור לפיתוחו של הישוב בארץ־ישראל ודור שימשיך את המסורת האינטלקטואלית היהודית.²⁹ בניגוד לדימוי המקובל לגבי מוריה ומנהליה של הגימנסיה הם לא התכוונו מראש להכשיר עילית פוליטית.

יתר על כן, עיון ברשימת שמות הבוגרים של עשרת המחזורים הראשונים של הגימנסיה מגלה עובדה מעניינת: רק מעטים מבין בוגרי עשרת המחזורים האלה השתייכו לשורה הראשונה, או אפילו לשורה השניה של העילית הפוליטית של הישוב או של מדינת ישראל.³⁰ כמו כן עולה מן הרשימה עובדה נוספת: רוב האישים אשר תפסו מקום בולט בעילית הפוליטית הארצישראלית היו קשורים בדרך זו או אחרת לקבוצת התלמידים אשר הקימה בשנת 1913 את "ההסתדרות המצומצמת של בוגרי הגימנסיה".³¹

"ההסתדרות המצומצמת של בוגרי הגימנסיה" הוקמה בשנת 1913, כאשר תלמידי המחזור הראשון עמדו לפני בחינות הסיום והיא נועדה למלא חלק פוליטי ריק בחיי התלמידים.³² עד אז לא היו תלמידי הגימנסיה "הרצליה" שונים מתלמידי גימנסיות אחרות באותה תקופה. הם היו אולי ערים יותר למתרחש בחברה הארצישראלית החדשה והכירו מקרוב את התפתחות הישוב. אולם במשך הלימודים רק מעטים השתלבו בפועל בעבודה או בשמירה במושבות בארץ־ישראל. דברים אלה אמורים גם בחברי "ההסתדרות המצומצמת של בוגרי הגימנסיה". בעוד אליהו גולומב ויעקב כבשנה־עצמון, ממייסדי "ההסתדרות המצומצמת", בילו אחדות מן החופשות השנתיות שלהם בשמירה ובעבודה, העדיפו משה שרתוק ודב הוז להישאר בעיר כדי לשפר את ידיעת הערבית שלהם ולעסוק בפעילויות תרבותיות וציבוריות אחרות בתל־אביב.³³ בחלוקה זו כבר ניכרים ניצני הוויכוח הפנימי בקרב הקבוצה באשר לאופי השירות לישוב; וויכוח פנימי זה היה בו כדי לשקף את המחלוקת הכללית בסוגיות פוליטיות מרכזיות שהעסיקה את הישוב ערב מלחמת־העולם הראשונה, ובאמצעותו נקבעו כיווני הפעילות

29. שם, שם; ראיון עם ב. בן־יהודה.

30. בן־יהודה, נספח.

31. גולומב, עמ' 88, 100.

32. גולומב, עמ' 8–9.

33. גולומב, עמ' 11, 17–18.

העתידה של שני חלקי "ההסתדרות המצומצמת". על כך כתב אליהו גולומב: "אגב התכוננות לבחינות החלה פרשת דיונים על החוקה ועל דרך הפעולה. אשר לזו, נחלקו הדיעות בין חקלאות למדיניות. לאחר ויכוח רב הוחלט לבסוף בחיוב על שתיהן והכוחות נחלקו."³⁴

במשך לימודיהם גילו תלמידי המחזור הראשון של הגימנסיה נטיה לפסיביות פוליטית. במקצת היתה בכך השפעת רוחה של הגימנסיה. חברי הקבוצה לא זו בלבד שלא הודוה עם אף אחת מהמפלגות הארצישראליות, הם אף שאפו ביודעין להתרחק מן הפוליטיקה הישובית.³⁵ רק בהדרגה ובעקבות המגעים בין הקבוצה ובין חברי "השומר" וראשוני ההתיישבות העובדת, כמו א.ד. גורדון ותנחום טנפילוב, הסתמנו בקרב קבוצת הגימנוזיסטים נטיות הססניות להתקרב לתנועת העבודה, אך בשלב זה עדיין שלטה אמביוולנטיות ביחסם למפלגות הפועלים. הם התרשמו מאוד מן הראשוניות וההקרבה שהיו כרוכים בפעילות "השומר", אך הסתייגו מן האקטיביזם הפוליטי ומן הנטיות הסוציאליסטיות שאיפיינו את השקפות החברים המרכזיים של אגודה זו.³⁶ במקביל הם התרשמו מן האידיאליזם, פשטות ההליכות והנכונות להגשמה אישית שאיפיינו את מחשבתם של א.ד. גורדון וחבריו. אולם מראשית דרכם הם שמו דגש חזק על הקולקטיב ולא על הגשמת משאלות הפרט. את יוסף אהרונוביץ, עורך "הפועל הצעיר", הכירו אישית בתל-אביב הקטנה. אולם רוב חברי הקבוצה הסתפקו בפעילות לימודית במסגרות השונות של הגימנסיה. בחזקת יוצא דופן היה אליהו גולומב, שטיפח קשרים "בחוף". הוא היה בן-בית בבית הפועלים ביפו ובחוגי בעלי-הבתים בתל-אביב ובכך "הוא נקלע בין שני העולמות."³⁷

בהמשך דרכם התקרבו חברי הקבוצה המייסדת של "ההסתדרות המצומצמת" לפועל-הצעיר ולאן דווקא לפועל-ציון. נטייתם לפועל-הצעיר היתה טבעית למדי, כיוון שמפלגה פועלית זו התאפיינה באינטלקטואליזם, מתינות פוליטית, גמישות רעיונית, ריאליזם פוליטי, הדגשת ערכי ההגשמה האישית והדגשת חשיבות הלשון העברית בתהליך התקומה הלאומית.³⁸ המרכיבים האלה של האידיאולוגיה הפונדמנטלית והאופרטיבית³⁹ של הפועל-הצעיר

34. שם, שם.

35. שם, שם.

36. גולומב, עמ' 340-346.

37. גולומב, עמ' 8.

38. בן-יהודה, עמ' 79, וכן ראיון עמו.

39. M. Seliger "Fundamental and Operative Ideology", *Policy Sciences*, Vol. 1, 1970

התיישבו טוב יותר עם הערכים שהקנתה הגימנסיה בעלת האוריינטציה הליברלית ועם הלכי-הרוח בבתי הוריהם מחד גיסא, ועם המתניות, האינטלקטואליזם, הקנאות לשפה העברית אשר איפיינו את הלך-החשבה של רוב חברי הקבוצה עצמם בימי לימודיהם בגימנסיה מאידך גיסא. נטיות אלה מתבהרות היטב גם מגיתוח התקנות של "ההסתדרות המצומצמת" ומחילופי איגרות בין חברי הקבוצה. ב־1914 למשל, כתב אליהו גולומב לחבריו: "דרך חדשה אחת רואים אנו לפנינו – הדרך שאחז בה הפועל-הצעיר בזמן האחרון. עד השנה האחרונה היה הליוונג של הפועל-הצעיר: 'כיבשו את העבודה במושבות', עכשיו – 'הלאימו את הקרקע'".⁴⁰ לאחר מלחמת-העולם הראשונה ובהשפעתו המכרעת של אליהו גולומב, הצטרפו כמה מחברי "ההסתדרות המצומצמת" לאחדות-העבודה. הדבר התרחש רק אחרי שפועלי-ציון מיתנו את עמדותיהם הפוליטיות המקוריות ובשל רצונם להתחבר עם ה"בלתי מפלגתיים" שבראשם עמד ברל כצנלסון.

ד.

את ההשראה להקמתה של "ההסתדרות המצומצמת של בוגרי הגימנסיה" נטלה קבוצה קטנה של תלמידי המחזור הראשון מ כמה מקורות. דגם אחד (שהיחס אליו היה דו-ערכי) היתה אגודת "בני משה" הקונספירטיבית, שהקים אחד-העם בזמנו. אגודת "השומר", שדרכה הפוליטית היתה שנויה במחלוקת בתנועת העבודה וגם בקרב הגימנזיסטים, היתה הדגם השני ששימש ל"ההסתדרות המצומצמת". את סיפור תולדות "בני משה" בוודאי שמעו הגימנזיסטים מפיו של ד"ר מטמן-כהן, שבזמנו היה מקורב לאגודה זו, ואת המיפגש עם כמה מחברי "השומר" יצרו, כאמור, בעת החופשות השנתיות שלהם. שני הדגמים השונים האלה גרמו למבוכה אידיאולוגית בין החברים הראשונים ב"ההסתדרות המצומצמת". הם קיבלו ללא סייג רק עיקרון אחד שהנחה את שתי האגודות כאחת: הם אימצו לעצמם את הכוונה "לעשות עצמם קודש לעבודת העם"⁴¹ וביקרו את כשלון "בני משה" ואת "השטחיות האנליטית המבהילה" של אגודה זו.⁴² הם תמחו על כי "בני משה" לא הבינו ש"עבודת העם" דורשת הכפפת אורח חייהם למטרה המקודשת, עשיית חייהם מכשיר להשגתה.⁴³ על "ההסתדרות המצומצמת" היה ללמוד

40. גולומב אל רבקה שרתוק, "ב כסלו תרע"ד, גולומב, עמ' 86.

41. שם, עמ' 73.

42. שם, עמ' 10.

43. שם, עמ' 10.

לקח ממשלון "בני משה" ולתקן את המעוות.⁴⁴ מצד שני, חברי קבוצת המייסדים של "ההסתדרות המצומצמת" לא הסכימו עם הנטיות הסוציאליסטיות של "השומר".

מכל מקום, בתקופת לימודיהם היו תלמידי הגימנסיה מבודדים מן ה"פוליטיקניות" הישובית דאז. על כך כתב אליהו גולומב:

אילו היו לנו מורים משלנו בגימנסיה, היינו מקבלים השפעה במוסד זה, שבזמן האחרון חדל לגמרי להיות מוסד מחנך. אסור למורה להתרחק משאלות החיים ולהצטמצם אך ורק בענייני פסיכולוגיה, וכן אסור לו גם להרחיק את התלמיד מכל שאלות החיים ולהלעיטו רק בדיעות באמנות ובספרות. השפעת שאיפה זו נראית כבר בחיים הריקנים של הגימנסיה.

למרות זאת הם גילו הססנות בדבר יצירת קשרים קבועים עם ציבור הפועלים.⁴⁵ משה שרתוק עצמו היה שותף פעיל לאירוע שביטא היטב את ההיסוס בדבר היחסים עם מפלגות הפועלים הצעירות. הנהלת הגימנסיה לא התירה ליוסף אהרונוביץ' להופיע במסיבת סיום המחזור הראשון ולהגיש לבוגרים את כרך חוברות "הפועל הצעיר". אז עמדו נעמן ברמן ומשה שרתוק (שניהם חברי "ההסתדרות המצומצמת") והלכו לחדרו של אהרונו-ביץ' לקבל את ברכתו וחוברות כרוכות של "הפועל הצעיר". כשקיבלו את הספר, חזרו למסיבת הסיום ושם, על אפם וחמתם של המנהל והמורים, הפגינו בפומבי את מורת-רוחם מהחלטת הגימנסיה ואת אהדתם לפועל-הצעיר.⁴⁶ הנטייה להזדהות עם הפועל הצעיר התבהרה יותר במהלך דרכם הפוליטית של חברי "ההסתדרות המצומצמת".⁴⁷

הדחף הראשון להקמת "ההסתדרות המצומצמת" ניתן למעשה על-ידי יעקב כבשנה-עצמון.⁴⁸ אולם הרעיון נקלט וטופח בעיקר על-ידי אליהו גולומב. גולומב דירבן והניע חברים אחרים מבני המחזור הראשון להצטרף ל"הסתדרות המצומצמת". תחת השפעתו הצטרפו לקבוצה דב הוז ומשה שרתוק. במאמצי השכנוע שלו היה צריך גולומב להתגבר על ההשפעה המנוגדת של הורי הוז ושרתוק. הללו לא אהדו את הרעיון שבניהם יצטרפו לקבוצה בעלת אוריינטציה סוציאליסטית, ושמטרתה התיישבות חקלאית.

44. שם, עמ' 73.

45. שם, עמ' 85.

46. שם, עמ' 18.

47. וראה שפירא, הפועל הצעיר, תל-אביב תשכ"ז (להלן: שפירא), עמ' 35.

48. גולומב, עמ' 9, 17-19.

הם העדיפו באופן גלוי וחד־משמעי שבניהם ימשיכו בלימודיהם האקדמאיים.⁴⁹

ביסוד התארגנותה של "ההסתדרות המצומצמת" היו מונחים העקרונות של שירות בלתי־מתפשר ללאום ושל ציות מוחלט ל"הסתדרות":

עיקר רעיוננו הוא ליצור הסתדרות של צעירים, חבר של כוהנים שיינזרו מענייניהם הפרטיים ויתמסרו להסתדרות ויעבדו בעד עמם. לא כל אחד לפי דעתו אלא כולם לפי דיעה אחת ובשיטה אחת.⁵⁰

אולם כדי לאפשר את קיומה של ההסתדרות, נאלצו המייסדים להתפשר עם הנטיות והמאויים האישיים של החברים. התוצאה היתה החלטה נחרצת כי כיווני פעולתו של כל חבר ייקבעו על־ידי הקבוצה, אך תינתן אפשרות מעשית לכל חבר לממש את נטיותיו. כדי להפוך את הפתרון הזה לבר־ביצוע התגבשה פשרה שעיקרה היה אימוץ שני כיווני פעולה שישרתו את הלאום. הכיוון האחד – עבודה חקלאית⁵¹ – שאומץ כדי לממש את השאיפה להגשמה אישית, שהושפעה מרעיונות הפועל־הצעיר. הכיוון השני – הכשרה לקראת מילוי תפקידים מדיניים לתועלת הישוב – וזאת בעיקר על־ידי המשך הלימודים האקדמאיים.⁵²

באמצעות אימוץ פשרה זו נהפכה "ההסתדרות המצומצמת" לקואליציה של שתי סיעות. הסיעה האחת, שבראשה עמד גולומב, התכוונה בכל מאודה לעבוד את האדמה. הסיעה האחרת – אשר עם חבריה נמנו משה שרתוק, עקיבא גינזבורג ויצחק קדמי־כהן, שגילו נטיות שונות ושהיו נתונים יותר להשפעות משפחותיהם – התכוונה לפנות ללימודים אקדמאיים.⁵³ הפשרה התקבלה על דעת שתי ה"סיעות" ב"הסתדרות המצומצמת", במידה רבה בגלל העובדה כי ה"סטודנטים" היו מוכנים להמיר את אוניברסיטאות וינה ופאריס באוניברסיטאות עות'מניות.

תקנון "ההסתדרות המצומצמת"⁵⁴ שיקף את ההתרוצצות האידיאולוגית ואת ההסכמה שבפשרה שהושגה בין הנטיות האישיות של חברי הקבוצה ובין האידיאולוגיה הבסיסית שלה. התקנון קבע ללא פירוט מרובה כי מטרת

49. שם, עמ' 73, 74.

50. שם, עמ' 73.

51. שם, עמ' 73 ואילך.

52. שם, עמ' 11.

53. ראיונות עם ב. בן־יהודה, יהודה שרת וש. אביגור – מארס 1975.

54. ראה הנוסח המלא בנספח להלן.

ההתאגדות היא "ליצור חוג של עובדים מסורים לעבודה הציונית". בקביעה זו התבטאה נטייתם באותה תקופה לשירות הלאום כולו. בשלב ההוא עדיין לא היו מוכנים לשרת מעמד או מחנה מסויים. העיקרים של ההתאגדות היו: מסירות מוחלטת ל"הסתדרות המצומצמת" ומשמעת מלאה במילוי התפקיד, כפי שייקבע לגבי כל חבר עלידי "ההסתדרות"; החברים התחייבו בחשאיות מירבית כלפי חוץ. כאן מורגשות היטב השפעות "בני משה" ו"השומר". האמצעים שההסתדרות רצתה להעמיד לצורכי השליחות הלאומית היו: "שליחת עובדים למקצועות הנחוצים ביותר לאומה", ניסיון להשפיע על ההמונים עלידי תעמולה, הפצת רעיון ההתמכרות והמסירות לעבודה הציונית ועזרה הדדית בין החברים. "ההסתדרות" קבעה את המקצועות הבאים כעדיפים לצורכי מילוי המטרות הלאומיות: תעמולה, עבודת-אדמה וה"הגנה על הזכויות המדיניות וביסוס העמדות המשפטיות של הישוב". על בסיס סעיף זה בתקנון נסעו ה"סטודנטים" ללימודים מחוץ לארץ-ישראל. הקבוצה ייחסה חשיבות רבה, כמעט עליונה, לפעולה ולמעשה, ולא דווקא לעיון המופשט:

העבודה הלא היא יסוד ומוסד לכל, היא כובשת את הקרקע והביטחון עליו, ואם היא תמצא לה את דרכה הנכונה כי אז נמצא את הכל. גם הלומדים בקושטא יוכלו להועיל הרבה מאוד, יותר מן העובדים להחזקת בטחון הישוב.⁵⁵

מספרם של בוגרי המחזור הראשון שהצטרפו ל"הסתדרות המצומצמת" היה פחות ממניין. אחר-כך הצטרפו אליהם כמה מבוגרי המחזוריים הבאים של הגימנסיה, ביניהם שאול מאירוב (אביגור), יצחק אולשנסקי (אולשן) ואחרים. במבט לאחור כתב משה שרתוק על אותה תקופה כי "המעבר מסיסמאות להגשמה היה קשה וקשור לאבידות".⁵⁶ הוא התכוון לקושי במציאת הנוסחה לדר-קיום בין שתי הסיעות,⁵⁷ ואילו "האבידות" היו החברים אשר נטשו את "ההסתדרות המצומצמת" לאחר תום חוק הלימודים בגימנסיה. חברים אלה נשרו כאשר עמדו בפני הברירה של מימוש החלטות הקולקטיב או מימוש דרכם הם. מקרב חברי הקבוצה הראשונה "אבדו" בדרך כמה חברים מרכזיים, כמו יצחק קדמי-כהן ועקיבא רוזוב, והדבר הגביר את המתחות בין שני הפלגים. אליהו גולומב ניסה לגשר בין שתי הגישות וכתב:

55. גולומב, עמ' 83.

56. שם, עמ' 11.

57. ראה נוסח התקנון של "ההסתדרות המצומצמת" בנספח.

אבל נמתח קו, חברים, על כל מה שהיה ונתחיל לעבוד, או יותר נכון, נתחיל שוב לחלום יחד חלום עבודה. אבל עד שנתחיל בעבודה, שכל צעד בה יהיה מכוון לטובת התחיה, יעבור עוד זמן לימוד רב גם עלינו וגם עליכם.⁵⁸

כפי שבכתי הוריהם נעשה ניסיון למוג אידיאליזם ופרגמטיזם, הרי גם להסתדרות החשאית הקטנה הזו אפשר לייחס ניסיון לגשר בין שני קטבים אידיאולוגיים והתנהגותיים. למרות חילוקי-הדיעות לגבי אופני הפעילות הפוליטית ש"ההסתדרות המצומצמת" היתה אמורה לעסוק בהם, ולמרות ההבדלים בטמפרמנט האישי, נוצר קשר הדוק בין בני החבורה במשך התקופה הקצרה של הניסיון להוציא מן הכוח אל הפועל את רעיונות "ההסתדרות". ההתכתבות האינטנסיבית בין החברים של "ההסתדרות המצומצמת" מעידה כי היא נעשתה בסיס איתן לקירבה אמוציונלית מרובה ולאחריות הדדית מוסרית בערבון כמעט בלתי-מוגבל.⁵⁹ קשרי החברות והרגשת השליחות והתמיכה המוסרית ההדדית קדמו ליצירת קשרי המשפחה בין מי שלימים הפכו ל"גיסים", אליהו גולומב, דב הוז, שאול אביגור ומשה שרתוק. יתר על כן, על אף חילוקי-דיעות אידיאולוגיים חריפים עמדו הקשרים האישיים בצוק העיתים. חילוקי-דיעות פוליטיים חמורים עתידים להתגלות בין אליהו גולומב, שבתקופה מאוחרת יותר אימץ עמדות אקטיביסטיות יותר, ובין משה שרתוק שנטה לעמדות מתונות יותר ואף-על-פי-כן נשמרה מכל משמר הקירבה הרגשית והערבות המוסרית.

לאחר שסיימו את חוק לימודיהם בגימנסיה בשנת 1913, פנו ארבעה ממייסדי "ההסתדרות המצומצמת" – אליהו גולומב, יעקב כבשנה-עצמון, דב הוז ודוד קומרוב (בית-הלחמי) לעבודה חקלאית בדגניה ובכינרת.⁶⁰ ארבעה, וביניהם יצחק קדמי-כהן ומשה שרתוק, נסעו לקושטא להמשיך את לימודיהם האקדמאיים. על-פי הפרשה שהושגה ב"הסתדרות המצומצמת" הם העדיפו את קושטא על פני וינה או ציריך כמקום לימודיהם. החלטה זו היתה קשורה בוויכוח שהתקיים אז בישוב היהודי בקשר להתעת'מנות.

הוויכוח בין חברי "ההסתדרות המצומצמת" בדבר ההתעת'מנות היה הד לוויכוח הרחב יותר והפומבי שהתנהל בתנועה הציונית וכישוב. הטענה המרכזית של מחייבי ההתעת'מנות (ביניהם בלטו זאב ז'בוטינסקי וראשי

58. גולומב, עמ' 94.

59. ראה מכתבים שונים של א. גולומב לחבריו, שם.

60. דבריהם של מ. שרתוק, י. כבשנה עצמון, שם.

הפועל-הצעיר)⁶¹ היתה כי בעתיד הנראה לעין תמשיך תורכיה לשלוט בארץ-ישראל, ולפיכך הישוב צריך לאמץ מדיניות ריאליסטית ולא אוטופיס-טית. הם גרסו כי למרות הקשיים הרבים שהתורכים הציבו בדרך התפתחות של הישוב מאז שנות השמונים של המאה ה-19, צריך הישוב לחתור לשיתוף-פעולה עם המימשל לשם השגת מעמד אוטונומי ויצוג בפרלמנט הכלי-תורכי; הכוונה היתה להשיג מעמד דומה לזה של מיעוטים אחרים באימפריה, אשר השיגו כבר יצוג. הם העריכו כי באמצעות פעולה פוליטית במסגרת ה"מילט" יתכן קידום מהיר של האינטרסים של הישוב. לעומת זאת טענו שוללי ההתעת'מנות כי קרוב קיצו של "האדם החולה על הבוספורוס". לפיכך לא יהיה זה בגדר התבונה המדינית להישען על המימשל התורכי הרעוע. שוללי ההתעת'מנות חשבו כי מוטב לבסס את עוצמת הישוב על-ידי חיפוש סיוע ותימוכין ממקורות אחרים.⁶²

כשם שהתנועה הציונית והישוב נחלקו לשני פלגים בקשר להתעת'מנות, כך נחלקה גם "ההסתדרות המצומצמת" לשתי קבוצות. אליהו גולומב שלל את ההתעת'מנות. הוא טען כי התורכים לא גילו ולא יגלו אהדה לרצון הלאומי היהודי, וכי רק בדרך של ביסוס הישוב וצמיחתו, שהיתה לצנינים בעיני הערבים הפלשטינאים והתורכים, אפשר יהיה להביא לשינוי בסיסי במצב הלאום.⁶³ משה שרתוק שהיה נתון להשפעת הלכי-הרוח בבית אביו שהיה חסיד ההתעת'מנות, תמך בהתעת'מנות ולפיכך החליט להמשיך את לימודיו בתורכיה. הוא עתיד לדבוק בקו זה גם בימי מלחמת-העולם הראשונה, כשהתגייס לצבא התורכי ושירת בו עד תום המלחמה. דב הוא פסח על שתי הסעיפים ולא נקט עמדה ברורה. הוא התגייס לצבא התורכי, אולם משהתארכה המלחמה וכשהכיר בחוסר התוחלת הלאומית שבמעשהו, ערק מהצבא, חזר לארץ-ישראל והצטרף לאליהו גולומב בהנחת היסודות לארגון ההגנה.

מניעי שרתוק ללמוד בקושטא היו דומים לכוונותיהם של בן-גוריון ויצחק בן-צבי. גם שני מנהיגים אלה של פועל-יציון נקלעו לקלחת הוויכוח על האוריינטציה כלפי תורכיה וגם הם הכריעו בזכות ההתעת'מנות.⁶⁴ כמו בן-גוריון ובן-צבי, כך גם שרתוק שאף להכשיר עצמו באוניברסיטת קושטא

61. שפירא, עמ' 107-108.

62. על שוללי ההתעת'מנות וחסידיה ראה ספר תולדות ההגנה, א', ספר שלישי, עמ' 327-325.

63. גולומב, עמ' 118-119.

64. מ. ברוזנהר, בן-גוריון, א', תל-אביב 1975, עמ' 93-97.

לפעילות פוליטית במסגרת שלטון תורכי מתמשך במזרח-התיכון ובארץ-ישראל. אולם, שלא כמו בן-גוריון ובן-צבי, שלמדו שנים אחדות בקושטא הרי משה שרתוק ויצחק קדמי-כהן, חברי "ההסתדרות המצומצמת" שהו שם שנה אחת בלבד וזו היתה השנה שקדמה למלחמת העולם הראשונה. אף שבן-גוריון ובן-צבי פגשו את הגימנוזיסטים בקושטא, אין עדויות רבות על קירבה של ממש ביניהם באותה תקופה,⁶⁵ וממילא עדיין לא היו בן-גוריון ובן-צבי מוכרים כמנהיגים בעלי סמכות ועוצמה פוליטית בישוב. ההיכרות הקרובה הראשונה בין בן-גוריון ומשה שרתוק התרחשה רק בלונדון לאחר מלחמת-העולם הראשונה.⁶⁶ יתכן כי הפרש הגילים בין שרתוק ובן-גוריון מנע התקרבות אמיתית, ואולי השוני בהשקפות הפוליטיות בין הגימנוזיסטים וראשי פועלי-ציון הוא שחצץ בין הסטודנטים הארצישראלים בבית-האולפנא התורכי. בהקשר זה צריך לזכור כי באותה תקופה היתה "ההסתדרות המצומצמת" קרובה עדיין לפועלי-הצעיר.

רשמיו החזקים של משה שרתוק מאותה תקופה לא היו קשורים ללימודיו בקושטא; הם נקבעו דווקא בעת ביקורו באודיסה, ערב נסיעתו לתורכיה. זה היה המיפגש הראשון בין משה שרתוק המתבגר וקהילה יהודית מבוססת וגדולה בגולה. ההשוואה בין מצבו הדל של הישוב לבין הקהילה היהודית האודיסאית המשגשגת היתה בלתי-נמנעת. לאור ההשוואה נראה בעיניו מצבו של הישוב כמעט חסר תקווה.⁶⁷ שנת הלימודים בקושטא לא הותירה בשרתוק חותם עמוק, לבד משיפור השפה התורכית, שמאו היתה שגורה בפיו היטב. בעת ששרתוק ויצחק קדמי-כהן שהו בקושטא, הם קיימו חליפת-מכתבים ענפה עם חבריהם שנשארו בארץ-ישראל. חליפת-מכתבים זו כוללת התייחסויות של דב הוז ואליהו גולומב לדיעותיו של ברל כצנלסון, שאותו כבר הכירו ושייהפך לדמות-מפתח בהתפתחות הפוליטית. זו היתה תקופה שבה כל אחד מחברי הקבוצה גיבש את עמדותיו הפוליטיות. בעוד שדרכם של הסטודנטים היתה ברורה, הרי החברים שנשארו בארץ-ישראל קיימו "ביורים פנימיים" בדבר הצטרפות להתיישבות העובדת.⁶⁸

אליהו גולומב וחברי "ההסתדרות המצומצמת", שפנו לעבודה חקלאית, לא ראו נחת בעיסוקם. מסתבר כי עליה לארץ-ישראל והחלטה להתיישב על

65. ב. חבס, דוד בן-גוריון ודורו, תל-אביב תשי"ב, עמ' 207-209; שרת, יומן מדיני, עמ' 237.

66. עדותו של דוד הכהן, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, 4(73).

67. שרתוק אל צפורה מאירוב, 7.1.1922, אצ"מ 245/128X.A.

68. גולומב, עמ' 108.

הקרקע ולעסוק בחקלאות היתה קלה יותר מן המעבר "מן העיר אל הכפר". הקירבה האמוציונלית לתל-אביב ולחי-החברה שבה הניעה את החברים אנה ואנה, מה גם שהם העלו ספקות לגבי עדיפות הדרך ההתיישבותית, ובעיקר לגבי סגוליות תרומתה למעשה הישוי. ⁶⁹ מדי פעם נאלץ אליהו גולומב לחזור לתל-אביב מטעמים משפחתיים. בשהותו שם לאחר שפרצה מלחמת-העולם הראשונה, הוא התקרב ל"קבוצה היפואית", אשר הוקמה כדי להגן על יהודי יפו בתקופה המסוערת של ערב המלחמה ובימי המלחמה. "הקבוצה היפואית" נוסדה על-ידי כמה ממקורבי "השומר" והפועל-הצעיר אשר זנחו את הפציפיזם בצוק העיתים (פעיל במיוחד בקבוצה היה דוד סברדלוב, מן הבולטים בצעירי הפועל-הצעיר ומתלמידי הגימנסיה), ועל-ידי הגימנזיסטים שבראשם עמד גולומב. ⁷⁰ אליהו גולומב לא התקשה להשתלב בחבורה זו. רוח ההתנדבות שפעמה ב"קבוצת היפואית", הנכונה לשרת את הלאום בשעת חק ואופיו המיוחד של השירות הזה תאמו את השקפותיו והשקפות חבריו ב"הסתדרות המצומצמת",

כאשר פרצה "המלחמה הגדולה" שהה משה שרתוק בארץ-ישראל בחופשת לימודים מן האוניברסיטה של קושטא. אליהו גולומב נטש באופן סופי את כוונותיו להשתלב בקבוצת כינרת, אם כי לא ניתק את קשריו עמה. הוא הצטרף לדוד הוז, שהיה אז בתל-אביב. מצבו של הישוב היהודי בארץ הלך והחמיר מבחינת אספקת המזון, ההגנה, חופש התנועה ואפשרות הפעולה הפוליטית. היה צפוי כי בארץ-ישראל או על גבולותיה תתנהל מערכה כבדה בין הצבא התורכי לצבא האנגלי. הארץ נהפכה לקסרקטין תורכי גדול ומפקדי הצבא התורכיים שלטו בה ביד רמה. גולומב, שרתוק וחבריהם התגייסו למבצעי חלוקת מזון, לסיוע בהוראה לילדים ולאספקת שירותים אחרים ביפו ובתל-אביב, שהמאורעות המסעירים החלו לפגוע בתושביהן היהודיים. אך לא עבר זמן רב והתורכים התחילו לגייס יהודים שהתעת'מנו או היו בעלי אזרחות תורכית. עם פרסום צווי הגיוס התחדש הוויכוח בישוב, וכמובן גם בין חברי "ההסתדרות המצומצמת", בשאלת יחס הישוב לאימפריה התורכית, שעמדה בעיצומו של המבחן העליון האחרון שלה.

69. שם, עמ' 24, 108-112.

70. שם, עמ' 119-120. גולומב כתב לדב הוז: "זוכר אתה, אולי, כי אז לא מצאתי כל אפשרות של המשכת העבודה. העבודה בקבוצה, שאין אני קושר אתה שום תקוות, היתה קשה מאוד בשבילי. ההכרה כי אני עובד מתוך הכרח במידה ידועה, ולא מתוך רצון של עבודה ויצירה, לא עברה גם מתוך העבודה. גם הדחיפה להליכה לעבודה באותו זמן, גם מקום העבודה, הגבירו בקירבה הכרה זו."

אליהו גולומב ויעקב כבשנה־עצמון, האקטיביסטים שבחבורה, עמדו על דעתם כי הצעירים היהודיים בארץ־ישראל צריכים להשתמט מעבודת הצבא התורכי ונימוקם עמם: "כדי שהארץ לא תתרוקן מיושביה, וכדי להבטיח הגנה על הישוב." משה שרתוק, דב הוז ודוד קומרוב (בית־הלחמי) סברו כי הישוב חייב להפגין נאמנות ל"שער הגבוה".⁷¹ טיעונם של השלושה חוזק על־ידי מדיניות הנהלת הגימנסיה ורוב מוריה. חוגים אלה, שנטו בעבר להתעת'מנות, תמכו עתה בהתגייסות של כל בוגרי הגימנסיה לצבא. ההתגייסות לצבא התורכי של חלק מן החברים סימנה התרופפות נוספת של "ההסתדרות המצומצמת", ואולי גם את סופה הארגוני הפורמלי. בנסיבות דאז הסתבר לחברים המעטים ב"הסתדרות המצומצמת" כי רעיונותיהם הקודמים בדבר שני כיווני השירות לישוב אינם ניתנים לביצוע.⁷²

משה שרתוק, דב הוז, דוד קומרוב וכן עוד כמאה ועשרים בוגרי הגימנסיה גויסו לצבא התורכי ורובם הוצבו לבתי־ספר לקצינים בסוריה ובאנטוליה. לאחר זמן ערק דב הוז מן הצבא בעקבות מות אביו. הוא הצטרף לאליהו גולומב ולארגון ההגנה של יפו ותל־אביב. משה שרתוק המשיך לשרת בצבא עד להתמוטטות האימפריה העות'מנית. הנאמנות לתפקיד ורצונו להשלים משימות שהוטלו עליו, תכונות שהיו אופייניות לו, קבעו גם עתה את התנהגותו. במקביל דבקו גולומב והוז במשימות ההגנה שנטלו על עצמם. מבחינה אישית משה שרתוק לא רווה נחת רבה בתקופת השירות הצבאי. הוא הוצב כמתורגמן ליועצים גרמניים, ביחידה אשר נעה ממקום למקום בארץ־ישראל, סוריה ואנטוליה. הוא היה ארצישראלי יחיד ביחידתו, ולכד מן הבידוד התרבותי והחברתי קשתה עליו עבודת הצבא גם מבחינה פזיית. אולם, בחירוק שיניים, כשהוא מלא טרוניות ולבטים, המשיך שרתוק עד הסוף בדרך שבה בחר.⁷³

בעת שמשה שרתוק מילא את חובתו בצבא התורכי, התרחשו בישוב וב"הסתדרות המצומצמת" כמה תהליכים אשר היו עתידים להשפיע על דרכם של יתר חברי הקבוצה. לפני מלחמת־העולם הראשונה ובמהלכה לא חדלו חברי "ההסתדרות המצומצמת" לטפח את "ההסתדרות של בוגרי הגימנסיה." הקשר העמוק עם בוגרי הגימנסיה נשמר וחזק על ידי ביקורת נוקבת

71. גולומב, עמ' 126, 349–350; ספר תולדות ההגנה, א', ספר שלישי, עמ' 387–395.

72. שם, עמ' 24–25, 120.

73. ראה, לדוגמה, שרתוק אל משפחתו, חאלב, י"ט שבט תרע"ח, אצ"מ 245/123. A. וראה ספר תולדות ההגנה, א', ספר שלישי, עמ' 332–344.

על "התנוונות מורי הגימנסיה בשל חוסר אידיאולוגיה ואוריינטציה כנים".⁷⁴ הקשרים התבטאו בנסינונות להשפיע על מחשבתם של הבוגרים ולגייס בוגרים נוספים ל"הסתדרות המצומצמת". אך ספק אם חברי "ההסתדרות המצומצמת" חשבו אז באופן מודע כי הנה הם מטפחים הינטרלנד פוליטי. כאשר אליהו גולומב, דב הוז, שאול מאירוב ומשה שרתוק התקדמו במידרג הביורוקרטי הפוליטי של הישוב הם לא נעזרו בקשרים אלה. אולם, בדיעבד, שימשו הקשרים עם "הסתדרות בוגרי הגימנסיה" ועם "החוגים" – המחנות־העולים,⁷⁵ ויותר מאוחר עם "הבחרות הסוציאליסטית" – כבסיס מסויים של עוצמה פוליטית, לפחות כאשר מדובר בשרתוק. אם לשרתוק היה איזשהו הינטרלנד פוליטי, הרי שמקורותיו היו בקבוצות אלה.

אולם חלו גם התפתחויות חשובות מאלה. לבד מן הדאגה לקיום הפיזי של הישוב ולארגונו לאחר האוואקואציה, במשך המלחמה ואחריה היו נתונים הישוב, תנועת הפועלים הצעירה והתנועה הציונית כולה בוויכוח על הקמתם של הגדודים היהודיים.⁷⁶ מבחינת הקבוצה הארצישראלית שוב היה אליהו גולומב דמות־המפתח בהקמת הגדודים ובתנועת ההתנדבות כולה. מעורבותו בהקמת הגדודים באה כשלב נוסף טבעי בהתפתחות השקפותיו בדבר השירות העדיף ללאום. רעיון הגדודים היה המשך להשקפותיו בדבר חוסר התכלית שבאוריינטציה אוהדת כלפי תורכיה, והמשך למחשבותיו בדבר הכורח בהגנה עצמית. מכוח מעורבותו בענייני הגנת הישוב במסגרת "הקבוצה היפואית" ונסינונו בתחום "רכישה בסתר" של נשק תורכי, מצא עצמו גולומב במוקד ארגון ההתנדבות לגדודים היהודיים בארץ־ישראל לאחר הכיבוש הבריטי.⁷⁷ חשוב לציין כי גולומב טען כי הגדודים צריכים לעמוד כחטיבה עצמאית ולא להתאחד עם "השומר".⁷⁸ ממכתביו של גולומב מאותה תקופה מסתברת גם הרגשת הכורח בעיסוק ב"פוליטיקניות", שבעבר היתה זרה לרוחה של "ההסתדרות המצומצמת". עתה למד כי העיסוק בפוליטיקה היא תוצר־לוואי הכרחי של המחויבות לשרת את הלאום.⁷⁹ עיקרו של הוויכוח הפוליטי שהתנהל בקרב החוגים אשר אליהם התקרבו

74. ראה לדוגמה גולומב, עמ' 24, 126, 349–350.

75. שם, עמ' 126.

76. ספר תולדות ההגנה, א', ספר שני, עמ' 425–432; י. עילם, הגדודים העבריים, תל־אביב 1973; גולומב, עמ' 144 ואילך.

77. גולומב, עמ' 142.

78. שם, עמ' 24, 126, 349–350.

79. שם, עמ' 159.

אליהו גולומב אחרי סיום חוק לימודיו בגימנסיה, היה בין פועלי-ציון והפועל-הצעיר. רוב חברי הפועל-הצעיר, שהיו פציפיסטים בתחום הביטחון ו"ליברלים" בנטיותיהם הרעיוניות בקשר לדרכי בניין הארץ, התנגדו להתנדבות ולהקמת הגדודים. בוויכוח עם פועלי-ציון ועם חסידי ההתנדבות העלה הפועל-הצעיר טיעונים פציפיסטיים וגם הדגיש את הצורך לשמור על נייטרליות של התנועה הלאומית היהודית במאבק בין המעצמות הגדולות. הפועל-הצעיר גם התנגד להרפתקנות פוליטית שהיתה עשויה, לדעתו, לסכן את עתידו של הישוב.⁸⁰ ואילו רוב חברי פועלי-ציון ופעיליה אשר נשארו בארץ (כמו רחל ינאית), התייצבו בראש תנועת ההתנדבות לגדוד הארצישראלי. פועלי-ציון האקטיביסטים ביקשו לנצל את שעת-הביניים במזרח-התיכון כדי לבסס את הכוח הצבאי של הישוב. המפלגה תמכה בהקמת הגדודים וראשיה התגייסו לצבא. בעיני פועלי-ציון היתה התמיכה ברעיון הגדודים המשך של קו בטחוני אשר התבטא כבר קודם בקשר הבלתי-פורמלי עם "השומר".

כתוצאה משינויים בהערכות המדיניות של רוב הקבוצות הפוליטיות בארץ-ישראל נמצאו ב"וועד המתנדבים", אשר הוקם בשלהי 1918, פורש מן הפועל-הצעיר – דוד סברדלוב; חברה פעילה בפועלי-ציון – רחל ינאית בן-צבי; חבר ה"בלתי מפלגתיים" – שמואל יבנאלי; "גימנזיסטים" – אליהו גולומב ודב הוז (אשר לאחר עריקתו חבר לגולומב בארגון הגנת יפו וב"משכית" נשק וצידוד מהצבא התורכי); ו"שומר" אחד – נוח סונין.⁸¹ החלל הריק שנוצר בהנהגת הישוב במשך מלחמת-העולם הראשונה ובשלהיה על-ידי הגליית מנהיגים אחדים ועזיבתם של אחרים, איפשר לגימנזיסטים הצעירים לעלות במהירות יחסית בסולם הפעילות והתפקידים במגזר הבטחוני.⁸²

אליהו גולומב ודב הוז לא רק נאה דרשו; הם התגייסו בעצמם לגדודים, ולא הפסיקו לעשות נפשות למענם. חשובים במיוחד היו המגעים עם ברל כנצלסון, שמטעמים שונים פסח על שתי הסעיפים לגבי ההצטרפות לגדודים. מכל מקום, ברור שהתקיימו מיפגשים אחדים בין גולומב ובין ברל כנצלסון בקשר לנושאים אלה.⁸³ מן המכתבים ששיגרו גולומב והוז במשך תקופת שירותם בגדודים, בולטים הערגה לחבריהם והרצון לקבץ את פזורי

80. שם, עמ' 355, ומקומות רבים אחרים בכרך.

81. ספר תולדות ההגנה, א', ספר שני, עמ' 497–515; ילקוט אחדות העבודה, ב', "הגדוד".

82. ראה מכתבים שונים, גולומב.

83. שם, עמ' 163.

"ההסתדרות המצומצמת"; הקירבה האישית שנוצרה ב"הסתדרות" שימשה דבק חזק. למרות המרחקים שהפרידו בין החברים, ולמרות העובדה כי לפחות בעמדותיו של גולומב חלה רדיקליזציה, שהיתה טעונה הסבר לחבריו המתונים יותר, הם רצו שהמגעים ביניהם יימשכו. במכתבי אליהו גולומב נשמעים נימה של הצטדקות על העיסוק ב"פוליטיקה" וטעוניהם חדים וברורים יותר על הצורך בהתארגנות רחבה של תנועת הפועלים ועל ההכרח בהדגשת העשייה על-ידי התנועה הציונית:

כשלעצמי, ההשתתפות בעבודה המעשית בארץ היא לפי רוחי יותר מכל, אבל יחידי, בלי עזרת חברים אשר אאמין בהם, אשר יתאימו זה לזה בשאיפותיהם החברתיות ובטעמם, לא אוכל למצוא סיפוק ולא אמצא בי די כוחות לעבודה.⁸⁴

שירותם של דב הוז וגולומב בגדודים הוא החוליה החיונית ששינתה באופן סופי את האוריינטציה הפוליטית של חברי הקבוצה. בתקופה זו נוצרו הקשרים ההדוקים בינם ובין האישים שיקימו את אחדות-העבודה. גולומב התקרב לברל כצנלסון בעת השירות בגדודים.⁸⁵ השניים היו חברי ועד הגדוד. הם קיימו שיחות רבות וממושכות בדבר הכיוונים הנאותים לפעולה הציונית, האוריינטציה הדרושה לישוב והמדיניות הנחוצה למימוש מטרות התנועה הציונית. כאשר ברל כצנלסון ה"בלתי מפלגתי" וכן-גוריון ויצחק בן-צבי, אנשי פועלי-ציון, פעלו לייסד את אחדות-העבודה, השתלבו גם אליהו גולומב ודב הוז באירועים אלה באופן פעיל.⁸⁶ אף שגולומב הדגיש עדיין את אי-התלות הפוליטית שלו ושל חבריו הגימנוזיסטים, הוא חתר להשתתף ביסודה של המפלגה החדשה, אשר בה ראה כוח פוליטי פוטנציאלי רב עוצמה.⁸⁷ כאשר נבצר מגולומב עצמו להשתתף בכנס היסוד בגלל שירותו בגדוד, הוא שלח את שרתוק להשתתף באסיפות ההכנה לקראת ועידת היסוד של המפלגה, וכך הוטלה על שרתוק השליחות הפוליטית הראשונה.⁸⁸ הוא נתבקש על-ידי גולומב לייצג את "הסתדרות הבוגרים של

84. שם, מכתבים שונים.

85. ראה גולומב אל ברל כצנלסון, גולומב, עמ' 145; וכן ראה שם, עמ' 355-356.

86. ראה תשובתו של ברל כצנלסון לגולומב, אגרות ברל כצנלסון, תרע"ה-תרע"ח, 1915-1918, ליווה בהערות יהודה שרת, תל-אביב 1974, עמ' 416-417.

87. ראה אגרות ברל כצנלסון אל אליהו גולומב מן השנים 1919-1921, אגרות ברל כצנלסון תרע"ט-תרפ"ב, 1919-1922, תל-אביב 1970, מס' 10, 37, 59.

88. "לפי דבריו יש זרם חזק לאיחוד אמיתי ורצון להתפשר על-ידי הקמת מוסדות מיוחדים

הגימנסייה" בפגישות ההכנה לקראת יסוד אחדות-העבודה.⁸⁹ באורח בלתי-מודע אולי, הפכו חוגי הגימנזיסטים השונים להינטרלנד הפוליטי הראשון של אליהו גולומב, דב הוז ומשה שרתוק. כמעט מניה וביה הם הפכו לדוברים המוכרים של הגימנזיסטים במפלגה החדשה.

ה.

מסקירת התפתחות הדיעות הפוליטיות ומעשיהם של מייסדי "ההסתדרות המצומצמת" עד שלהי מלחמת-העולם הראשונה מסתבר כי הצטרפות לאחדות-העבודה לא נעשתה מתוך הזדהות פוליטית מוקדמת עם הרעיונות והמצעים של הקבוצות שהרכיבו את המפלגה החדשה. הם הצטרפו לאחדות-העבודה במידה רבה כתוצאה מן המאורעות שהשפיעו על הישוב במשך המלחמה ומתוך הקירבה הפוליטית לברל כצנלסון, שהתהדקה בשלהי המלחמה. אולם בראש ובראשונה הם הצטרפו לאחדות-העבודה משום אמונתם השורשית בדבר הצורך לשרת את הלאום. הם נתנו ידם לתנועה ולמפלגה שהיתה עשויה, לדעתם, לתפוס עמדה מרכזית בכניין מחודש של הישוב לאחר המלחמה.⁹⁰ אף שהם נתנו אמון מלא בברל כצנלסון ובשיקוליו הפוליטיים, טרח אליהו גולומב לברר היטב את מהות האיחוד בין ה"בלתי מפלגתיים" ופועלי-ציון. הוא ביקש להבטיח את הפלורליזם של המפלגה המאוחדת החדשה ועל-ידי-כך את אפשרות הצטרפותם של חבריו שעדיין נהו אחרי הפועל-הצעיר.

הטראומה שהיתה קשורה בהרס חלק מן הישוב בזמן מלחמת-העולם הראשונה, הערכת הצרכים החדשים של הישוב המתפתח לאור התמורות שחלו במזרח-התיכון, ובמיוחד התבססותו של הפטרון החדש בארץ-ישראל – בריטניה, הם הדברים שקבעו את השקפותיהם של בני הקבוצה לגבי דמותו העתידה של הישוב. התמורות הגדולות האלה והצורך לבנות מחדש את הישוב, שכלכלתו נהרסה לחלוטין בתקופת המלחמה, גם קבעו את דעתם ביחס לפעולה הפוליטית המיידית – העשויה להוביל למימוש המטרות האלה. לשון אחרת: מבחינה מחודשת של דברי חברי הקבוצה שבה אנו עוסקים מסתבר כי בתקופה הפורמטיבית הפוליטית שלהם, לא המישנה הסוציאליס-

שלא יעמדו תחת מרות אחדות-העבודה ויתנו אפשרות גם לחלקים שלא מאחדות-העבודה להשתתף בהם. זה פיזור הרבה מספקותי [בקשר להצטרפות לאחדות-העבודה]. "גולומב, עמ' 191.

89. שם, עמ' 192.

90. ראה את תקנון "ההסתדרות המצומצמת" בנספח הלקן, וכן גולומב, עמ' 170.

טית היתה הגורם העיקרי להצטרפות ולהזדהות עם אחדות-העבודה. לדוגמא, כמה מן ה"עירוניים" האלה האמינו בחשיבותם של ההון והיוזמה הפרטיים בבניין הישוב היהודי בארץ-ישראל, ולא רק בחשיבותו של ההון הלאומי.⁹¹ הם האמינו בפלורליזם אידיאולוגי ולא הדגישו את הצורך בהלאמה, וכיוצא באלה.⁹² אף שהמישנה הסוציאליסטית לא נראתה בעיניהם עיקר, האמינו בכל לבם כי הם צריכים להצטרף לאחדות-העבודה, כיוון שהמבחן האמיתי של הישוב יהיה ביכולתו להתארגן, להתבסס ולעמוד על משמר האינטרסים הלאומיים לנוכח התנאים הבינלאומיים המשתנים.

הגימנזיסטים העריכו כי דווקא אחדות-העבודה תהיה המפלגה אשר תמלא אחרי המשאלות הפוליטיות שלהם. הם העריכו בצדק כי מפלגה זו תשאף לבסס ולפתח את הישוב היהודי ולהגן עליו. הערכה זו הכריעה את הכף לחיוב הצטרפותם לאחדות-העבודה. מבחינת הפוטנציאל האינטלקטואלי ומבחינת היכולת לעורר ולנווט דיון אידיאולוגי לא נפלו גולומב ושרתוק ממנהיגים אחרים של תנועת העבודה. לא משום דלות אינטלקטואלית הם נמנעו בדרך-כלל מעיסוק בפיתוח תיאורטי מופשט ובגיבוש הדוקטרינה. הדבר החשוב ביותר בעיניהם היה – ההירתמות למעשה ולפיתוח התנועה הציונית והישוב.

העיקר בתנועה שלנו הוא שהיא תמצא לה דרך להתבטא במעשה. שאלת הביטוי בדברים זוהי שאלת כשרון המשתתפים בתנועה והכישרון לא בידי אדם הוא [...] את הזמן הנוכחי מתחילת התנועה הציונית אני חושב לזמן של רבולוציה, חלק מן העם אינו מתפשר בשום אופן עם תנאי החיים הגלותיים ומחפש לו דרך אחרת. בזמן כזה אין המלה הנאמרת העיקר. בזמן כזה המעשה הוא הביטוי הנכון. התעמקות, חיטוט פנימי והערכה עמוקה ושלמה באים אך אחרי תקופת המעשים, בזמן שיש כבר ממה לצרף את חשבון-הנפש. אין זאת אומרת, כמובן, שאין אנו צריכים לחשוב את דרכנו. להיפך, דרכנו ברורה לנו גם מתוך כל הוכחות ההיגיון, אבל אם דברינו נאמרו בצורה שאינה יפה למדי ואם לא העמידו את השאלה על מרום גובהה, אין זה אלא עדות נגדנו בתור אישים והמעשה ידבר בעדו.⁹³

כלומר, הם יחסו חשיבות מישנית לבירור האידיאולוגי בדבר מהות הציונות ויחסו של היהודי לארץ-ישראל. בהיותם מושפעים מן הפרגמטיזם של

91. השווה שפירא.

92. גולומב, עמ' 107-112.

93. גולומב, עמ' 143.

הוריהם, של מורי הגימנסיה ושל הישוב היהודי שנאלץ להתמודד עם האירועים הקשים ערב מלחמת־העולם הראשונה ובמהלכה, הם יחסו חשיבות מישנית להתוויה מדוקדקת של תוכניות לגבי עתיד הישוב. חברי הקבוצה שהתחנכה בארץ־ישראל חשבו כי בניין מייד של העוצמה הפיזית של הישוב שבו גדלו, פיתוח מואץ של הבסיס הכלכלי הרופף שלו, התגברות על פירוד ופילוג שמנעו השקעת כל המאמצים והרגשות בבניין העוצמה הישוכית והתארגנות בכל המישורים, הם הדברים החשובים ביותר. בדברים אלה, ולא בכירור אידיאולוגי מופשט, השקיעו את מירב מאמציהם משלהי מלחמת־העולם הראשונה ואילך.

במבט לאחור על אותה תקופה כתב משה שרתוק:

כשם שיש בתוכנו אנשים אשר בחלקם עלה ליצור את אחדות־העבודה [ברל כצנלסון, דוד בן־גוריון], כך יש בתוכנו כאלה אשר אחדות־העבודה יצרה אותם, העלתה אותם על דרך, פתחה בפניהם עתיד. לא מתוך הכרה שכלית בלבד, ולא רק בדחיפת מציאות החיים הצטרפו אנשים לאחדות־העבודה, אלא מתוך שהתאהבו בה, התאהבו בציונות אשר אחדות־העבודה חידשה את זוהרה, התאהבו בסוציאליזם העברי הארצישראלי אשר את דגלו היא הרימה. סוד הקסם של אחדות־העבודה, אשר משך לתנועת הפועלים כוחות חדשים, אשר גרף לתוכה שכבות נוער, היה ההכרזה הגדולה על תביעות הבעלות של תנועת פועלי ארץ־ישראל על עתיד האומה ועתיד הארץ. הכרזה על רחבות ההיקף של שדה הכיבוש אשר לפני הפועל – העבודה והארגון, העליה וההתיישבות, ההגנה והפעולה הפוליטית, התרבות והספרות וחינוך הנוער.⁹⁴

הגימנזיסטים חשבו שתנועת העבודה איפשרה "צעידה בדרך האמת". יצירת אחדות־העבודה גרמה כי "כשרונות ועבודה לא יעלו בתוהו. נכון כי היו גם אישים מחוץ לתנועת העבודה אשר עבודתם נשאה פרי. אבל זה רק הודות לכשרונותיהם הגדולים, ולמרות הסכיבה הריקה מפלסים להם דרך. כזה היה רק וייצמן. ז'בוטינסקי בכל כשרונותיו מתנוון בסביבתו המרעילה. לרוטנברג יהיה ערך אם יתקשר עם תנועת העבודה, שאינה 'אוונטוריסטית'. המורים בגימנסיה התנוונים. ההצטרפות לתנועת העבודה, היא ורק היא היסוד והמשען לכל העתיד."⁹⁵

בעוד שגולומב והוז שקעו ראשם ורובם בענייני הגדודים העבריים,

94. קונטרס, כרך י"ט, גליון שע"ב, 23.4.1929.

95. גולומב, עמ' 245–246.

בענייני ההגנה וגדוד העבודה, הרי משה שרתוק, שחזר מאוחר מכדי להצטרף לגדודים ועל כך הצטער צער מרובה, הקדיש את זמנו לשירות במיגזר מרכזי אחר של המעשה הישובי דאז. בשלהי 1918 התגייס לעבודה במזכירות "ועד הצירים". "ועד הצירים" היה הגוף שנטל לידיו את יצוג ענייני הישוב בפני השלטון הצבאי הבריטי, את השבת חיי הישוב על כנם ואת הכנת התשתית לקליטת יהודים רבים. עיקר עיסוקיו של שרתוק ב"וועד הצירים" היה בענייני היחסים עם הערבים וברכישת קרקעות. לגבי שרתוק, שני הנושאים היו קשורים זה בזה ללא אפשרות של הפרדה. בתפקידים אלה נפתח בפני שרתוק מסלול התקדמות חדש, שיביאו למרכז ההתרחשויות הפוליטיות של הישוב באותה תקופה. מאז ועד הקמת מדינת ישראל נעו חיינו במעגלות של עשייה פוליטית, כשהוא נחשב למומחה בענייני הערבים והסכסוך היהודי-ערבי המתפתח והולך.

ביחד עם אליהו גולומב ודב הוז, חבריו מן "ההסתדרות המצומצמת" (שהפכו לימים גם לגיסיו), היה משה שרתוק מראשוני האישים ב"אצולת השירות" של תנועת הפועלים ושל התנועה הציונית כולה. מסלול השירות לישוב, לתנועה ולעם כולו נמשך על פני שנים רבות. התקדמותו בהיררכיה התנועתית והלאומית היתה איטית. התפיסות הפוליטיות המוקדמות והמטרה העליונה כפי שנתפסה על-ידי הגימנויסטים השפיעו על מעשיו ומחשבותיו של שרתוק בכל שלבי התפתחותו הפוליטית. לרקע המיוחד שעליו צמח ולאופי המנהיגות שלו יהיו השלכות רבות בעת שימלא תפקידים מרכזיים בהנהגה, ובמיוחד בעת המאבקים הגדולים והמכריעים בינו ובין דוד בן-גוריון בשנות החמישים.

נספח

הצעת התקנות והתקנון פורסמו לראשונה בחוברת ג' של הסתדרות חניכי הגימנסיה (תרע"ד) והודפסו שוב בספרו של אליהו גולומב, חביון עוז, תל אביב תש"י

א.

הצעת תקנות להסתדרות חניכי הגימנסיה

א. המטרה. להשפיע ע"י מופת חי על חינוכו המוסרי והלאומי של הדור הצעיר, שימלא תדיר את שדרות העם העובד בארץ-ישראל בכוחות של עובדים משכילים וחרוצים המתמכרים בכל נפשם לרעיון תחית הלאום והמוסדרים במשמעת חזקה ואחזה פנימית.

ב. הפעולות. ההסתדרות נותנת מתוכה עובדים מסורים לתעודתה לכל מין עבודה בעם ובארץ למן היותר פשוטה עד היותר מורכבה וקשה.
ג. החברים. כל מי שגמר חוק לימודו בגימנסיה העברית העומד ברשות עצמו ומסכים בכל לבו לתקנות ההסתדרות יכול להיבחר בתור חבר.
ד. החובות והזכויות.

א) כל חבר מחויב מיד אחר הכנסו להסתדרות ללכת לעבודת העם ממשית בארץ-ישראל (לפי שעה בעבודה חקלאית) לא פחות מאשר למשך שנה אחת ורק אחרי מלאותו את שנת עבודתו הוא נקרא: חבר בפועל.
הערה: אם מפני איזו סיבה חשובה (מסיבת מחלה או מפאת שהחבר נמצא כבר בחו"ל – בהיות שבעת קבלת התקנות הרבה חניכים נמצאים כבר בחו"ל –) שחברי המרכז מכירים אותה לסיבה מניאה, אין החבר יכול למלא מיד את חובת עבודתו הממשית, הוא מבאר בכתב את התחייבותו ונשאר חבר מועמד עד שימלא את עבודת השנה, בתנאי שאת כל יתר החובות הוא ממלא כחבר פועל.

ב) כל חבר מחויב גם אחרי שנת עבודתו להשתתף בפועל בעבודת התחיה הלאומית בכל מקום שהוא נמצא שם (לסדר שעורים, להשתתף ביסוד בתי-ספר עבריים, להפיץ ידיעת הארץ ומצב הישוב היהודי בה, לעשות תעמולה לרעיון העבודה ולרעיון החינוך העברי בארץ ובחו"ל, לסדר קבוצות עולים לארץ-ישראל לשם התישבות או גם לשם טיול וכדומה).

ג) כל חבר מתחייב לתת דין-וחשבון בדבר עבודתו הלאומית ולהודיע על מצבו וחיו הפרטיים למרכז כפעם בפעם. (המרכז מצדו מתחייב לתת בקבצים סקירה בקרתית על מעשי כל החברים למקומותיהם).

ד) כל חבר מחויב לשמור תמיד על כבודה של ההסתדרות, ולפיכך עליו להיזהר גם בחייו הפרטיים שלא יגרמו שום נזק לחברה.

ה) כל חבר מתחייב לשלם תרומה קבועה בשעת היכנסו ותרומה שנתית לפי שיתקבל באסיפות החברים בכל שנה.

ה. ההנהגה.

א) ההסתדרות מתנהלת ע"י ועד מרכזי הנמצא בקביעות בארץ-ישראל.

ב) בועד המרכזי צריך להיות ועד מנהיג קבוע במקום אחד בארץ-ישראל (רצוי ביפו) שבו יימצאו לא פחות משלושה חברים.

ב.

תקנון "ההסתדרות המצומצמת"

- א. המטרה
ליצור חוג של עובדים מסורים לעבודה הציונית.
- ב. העיקרים
1) מסירות מוחלטת ומשמעת חזקה בעבודה.
2) כיוון חיי החברים לרוח ההסתדרות ועזרת ההסתדרות לחבריה בחייהם הפרטיים.
3) חשאיות כלפי חוץ בנוגע לקיום ההסתדרות ולחייה הפנימיים.
- ג. האמצעים
1) שליחת עובדים למקצועות העבודה הלאומית הנחוצים ביותר.
2) השפעה על חוגים רחבים על ידי תעמולה לרעיון התחיה.
3) הפצת רעיון ההתמכרות והמסירות לעבודה בין הציונים.
4) סידור הסתדרויות בדומה להסתדרות זו.
5) עזרה הדדית בין החברים בעבודתם ובחייהם – ברוח ובחומר.
- ד. העבודה
1) ההסתדרות קובעת מקצועות אחדים בעבודה הציונית, שבהם יעסקו החברים.
2) כל חבר מחויב לבחור באחד מן המקצועות האלה, וחפשי הוא בבחירתו.
3) החבר מחויב להיכנע לפקודות ההסתדרות והוראותיה ולהתאים את דרך עבודתו לרוחה ולעבודת חבריו למקצוע.
המקצועות שציינה ההסתדרות לחבריה בהיוסדה הם:
א) תעמולה לרעיון התחיה בכלל ולרעיון ההסתדרות בפרט.
ב) עבודת האדמה.
ג) הגנה על הזכויות המדיניות וביסוס העמדות המשפטיות של הישוב.
- ה. החברים
1) להסתדרות מתקבלים חברים מתוך חניכי הגימנסיה ומתוך צעירים מבחוץ המתאימים להם ברוחם.
2) התנאים ההכרחיים למי שרוצה להיכנס להסתדרות בתור חבר הם:
א) ההכרה, כי תחית העם בארצו ובשפתו היא הדרך היחידה לקיומו.

- (ב) ישיבה בארץ במשך זמן ידוע, לפני הכניסה להסתדרות.
 (ג) התחייבות למלא את התקנות.
 (ד) שימת עבודת התחיה לעיקר חייו.
 (ה) ידיעת השפה העברית.
- (3) החבר יכול להתקבל להסתדרות מיד אחר הביעו את ההתחייבות, ומאשרים את חברותו אחר עבדו שנה אחת תחת פקודת ההסתדרות.
- (4) החבר מתקבל באסיפה כללית ברוב של שני שלישים.

1. חובות החברים

- (1) כל חבר מחויב למלא שנה אחת של עבודת אדמה מיד אחר היכנסו להסתדרות. במקרים יוצאים מן הכלל רשאית ההסתדרות לדחות שנת עבודה זו או גם לשחרר את החבר ממנה לגמרי.
- (2) החבר מחויב לבחור לעבודתו באחד מן המקצועות שקבעה ההסתדרות.
- (3) החבר מחויב להישמע לכל פקודות ההסתדרות ולהודיע לה על כל צעד חשוב שהוא עושה בחייו.
- (4) החבר מחויב לשמור על עיקרי ההסתדרות ולקיים את תקנותיה.
- (5) החבר מחויב לתת דו"ח על עבודתו לפני האסיפה הכללית, ומדי פעם בפעם גם לפני המרכז.